

ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ
ΣΧΟΛΗ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗΣ ΚΑΙ ΜΗΧΑΝΙΚΩΝ - ΣΧΟΛΗ ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΑΣ

ΣΥΝΗΜΑΤΟΣ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΟΙΗΤΕΩΝ ΔΙΟΤΙΣΤΩΝ
ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗ ΤΟΠΙΟΥ
ΔΙΟΙΚΗΤΗΣ ΣΧΟΛΗΣ ΣΧΟΛΗ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗΣ ΚΑΙ ΜΗΧΑΝΙΚΩΝ Α.Π.Θ.

vol. III

ΣΥΝΕΔΡΙΟ

πρακτικά τόμος III
συνεδρία 7 έως 12

11-14 Μαΐου 2005
Πολυτεχνική Σχολή Α.Π.Θ.
Αμφιθέατρο Π. Παναγιώτη Παράκου
Αμφιθέατρο Α. Τσίλιου
Εκθεσιακός Χώρος

ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗ ΤΟΠΙΟΥ
Εκπαίδευση, Έρευνα, Εφαρμοσμένο Έργο

Education, Research and Practice
LANDSCAPE ARCHITECTURE

11-14 May 2005
Polytechnic School A.U.Th.
P. Panagiotopoulos Auditorium
A. Tsiloumis Auditorium
Exhibition Hall

CONFERENCE

proceedings; volume III
sessions 7 to 12

ADMINISTRATED BY THE SCHOOL OF ARCHITECTURE - A.U.TH.
LANDSCAPE ARCHITECTURE

JOINT POSTGRADUATE PROGRAM
SCHOOL OF ARCHITECTURE - SCHOOL OF AGRICULTURE
ARISTOTLE UNIVERSITY OF THESSALONIKI

Editor: M. ANANIADOU-TZIMOPOULOU

Co-Editor: I.A. TSALIKIDIS

© Aristotle University of Thessaloniki

Ziti Publications, Thessaloniki 2006

ISBN set: 960-431-986-8

ISBN τ.ΙΙΙ: 960-431-988-4

Το παρόν έργο πνευματικής ιδιοκτησίας προστατεύεται κατά τις διατάξεις του Ελληνικού νόμου (N.2121/1993 όπως έχει τροποποιηθεί και ισχύει σήμερα) και τις διεθνείς συμβάσεις περί πνευματικής ιδιοκτησίας. Απαγορεύεται απολύτως η άνευ γραπτής άδειας του εκδότη κατά οποιοδήποτε τρόπο ή μέσο αντιγραφή, φωτοανατύπωση και εν γένει αναπαραγωγή, εκμίσθωση ή δανεισμός, μετάφραση, διασκευή, αναμετάδοση στο κοινό σε οποιαδήποτε μορφή (ηλεκτρονική, μηχανική ή άλλη) και η εν γένει εκμετάλλευση του συνόλου ή μέρους του έργου.

Cover Design / Graphics: M. Tzimopoulou / M. Daniil

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

CONTENTS

Τόμος I

Volume I

Πρόγραμμα Συνεδρίου
Conference Programme

Περιλήψεις
Abstracts

Τόμος II

Volume II

Συνεδρία 1 Εναρκτήρια τελετή
Session 1 Opening Ceremony

Συνεδρία 2 Πανεπιστημιακή Εκπαίδευση και Έρευνα I
Session 2 Landscape Architecture Education and Research I

Συνεδρία 3 Πανεπιστημιακή Εκπαίδευση και Έρευνα II
Session 3 Landscape Architecture Education and Research II

Συνεδρία 4 Ερευνητικές Προσεγγίσεις στο Τοπίο I
Session 4 Landscape Research Approaches I

Συνεδρία 5 Ερευνητικές Προσεγγίσεις στο Τοπίο II
Session 5 Landscape Research Approaches II

Συνεδρία 6 Ερευνητικές Προσεγγίσεις στο Αστικό Τοπίο
Session 6 Urban Landscape Approaches

Τιμητική εκδήλωση Για τους πρωτοπόρους της Αρχιτεκτονικής Τοπίου στην Ελλάδα
Ceremony For the pioneers in Landscape Architecture in Greece

6

Τόμος III

Volume III

Συνεδρία 7 Πολιτισμικά Τοπία. Προστασία, Διαχείριση και Σχεδιασμός
Session 7 Cultural Landscapes. Protection, Design and Management

Συνεδρία 8 Τοπίο και Θεσμοί
Session 8 Landscape and Institutional Framework

Διαχείριση και Αποκατάσταση

Συνεδρία 9 Φυσικού και Ανθρωπογενούς Τοπίου

Session 9 Natural and Manmade Landscapes.
Reclamation and Management

Συνεδρία 10 Αξιολόγηση και Ανάδειξη του Φυσικού και Αγροτικού Τοπίου

Session 10 Natural and Rural Landscapes. Evaluation and Enhancement

Συνεδρία 11 Αστικό Τοπίο. Εφαρμοσμένη Έρευνα

Session 11 Urban Landscapes. Research Applications

Αστικοί Υπαιθριοί Χώροι

Συνεδρία 12 Ειδικά Θέματα Εφαρμοσμένης έρευνας I

Session 12 Urban Open Spaces - Research Applications. Special Issues I

Τόμος IV

Volume IV

Αστικοί υπαιθριοί Χώροι

Συνεδρία 13 Ειδικά Θέματα Εφαρμοσμένης έρευνας II

Session 13 Urban Open Spaces - Research Applications. Special Issues II

Συνεδρία 14 Υδάτινα Τοπία. Διαχείριση και Σχεδιασμός

Session 14 Waterscapes. Management and Design

Συνεδρία 15 Σχεδιασμός Τοπίου. Εφαρμοσμένο Έργο I

Session 15 Landscape Design. Projects I

Συνεδρία 16 Σχεδιασμός Τοπίου. Εφαρμοσμένο Έργο II

Session 16 Landscape Design. Projects II

Συνεδρία 17 Σχεδιασμός Τοπίου. Εφαρμοσμένο Έργο III

Session 17 Landscape Design. Projects III

Posters

Τόμος V

Volume V

Έκθεση έργου μεταπτυχιακού Αρχιτεκτονικής Τοπίου

Exhibition MLA projects and post graduate studies works

Έκθεση Jacques Simon ΕΡΓΑ ΜΟΝΙΜΑ ΚΑΙ ΕΦΗΜΕΡΑ

Exhibition Jacques Simon TRAVAUX DURABLES ET ÉPHÉMERES

Ευρετήριο Συγγραφέων

Authors index

Περιεχόμενα τόμου III

Contents of volume III

Συνεδρία 7	Πολιτισμικά Τοπία. Προστασία, Διαχείριση και Σχεδιασμός	
Session 7	Cultural Landscapes. Protection, Design and Management	
	Ο “Αθηναϊκός Περίπατος” και το ιστορικό τοπίο των Αθηνών, Α. ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ ΒΕΝΕΤΑΣ	13
	The “Athenian Walk” and the historic site of Athens, A. PAPAGEORGIOU - VENETAS	
	Το αστικό και περιαστικό τοπίο της Θεσσαλονίκης κατά τους 10 ^ο και 14 ^ο μ.Χ. αιώνες Ν. Θ. ΓΕΩΡΓΙΑΔΗΣ	29
	The urban and suburban landscape of Thessalonica in the 10 th and 14 th centuries A.D. N. TH. GEORGIADIS	
	Οι υπνοβάτες, Τ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ	34
	The somnabulistes, T. PAPADOPOULOU	
	Αρχιτεκτονική τοπίου και αρχαιολογικοί χώροι: Αναζητώντας ένα θεωρητικό πλαίσιο για τον αρχιτεκτονικό σχεδιασμό αρχαιολογικών τοπίων, Ν. ΟΝΗΣΙΦΟΡΙΔΟΥ ΒΙΟΛΑΡΗ	43
	Landscape design and archaeological sites: A theoretical framework, N. ONISIFORIDOU VIOLARIS	
	Τάσεις στη διαχείριση πολιτισμικών - αρχαιολογικών τοπίων στη λεκάνη της Μεσογείου: Το παράδειγμα της κεντρικής Κρήτης, Μ. ΚΟΖΥΡΑΚΗ, Ι. ΤΣΑΛΙΚΙΔΗΣ	54
	Movements in managing cultural - archaeological landscape in the Mediterranean basin: the example of Central Crete, M. KOZIRAKI, I. TSALIKIDIS	
8	Συνεδρία 8	Τοπίο και Θεσμοί
	Session 8	Landscape and Institutional Framework
	Τόπος και Τοπίο - Νομικό και Θεσμικό πλαίσιο, Σ. ΜΕΛΑ, Ι. ΣΤΕΦΑΝΟΥ	65
	Land and Landscape. Legal and institutional framework, S. MELA, I. STEFANOU	
	Το Τοπίο ως “οπτική εμπειρία” και συστήματα προστασίας, Ι. ΠΑΠΑΓΙΑΝΝΗΣ	71
	The Landscape as visual experience and its protection systems, Y. Papayiannis	
	Νομικά όρια της επέκτασης μικρών οικισμών, Κ. ΓΩΓΟΣ	74
	Legal limitations of the expansion of small towns, K. GOGOS	

Διαχείριση και Αποκατάσταση
Συνεδρία 9 Φυσικού και Ανθρωπογενούς Τοπίου
Session 9 Natural and Manmade Landscapes.
 Reclamation and Management

Συμμετοχική διαδικασία σχεδιασμού δικτύων πρασίνου Α. ΚΑΝΤΑΡΤΖΗΣ, Ν. ΧΙΩΤΕΛΛΗ, Μ. ΚΟΥΤΣΙΚΟΥ	79
Participative planning process of greenways Α. ΚΑΝΤΑΡΤΖΗΣ, Ν. ΧΙΩΤΕΛΛΗ, Μ. ΚΟΥΤΣΙΚΟΥ	
Επιπτώσεις στην αισθητική του τοπίου από τη διάνοιξη επιφανειακών ορυχείων λιγνίτη Προβλήματα και δυνατότητες παρέμβασης, Φ. ΠΑΥΛΟΥΔΑΚΗΣ, Κ. ΣΙΔΗΡΟΠΟΥΛΟΣ	89
Αναδασώσεις και Τοπίο στην Ελλάδα, Α. ΧΑΤΖΗΣΤΑΘΗΣ, Ι. ΙΣΠΙΚΟΥΔΗΣ, Θ. ΧΑΤΖΗΣΤΑΘΗΣ	100
Reforestations and landscape in Greece, Α. ΗΑΤΖΙΣΤΑΘΗΣ, Ι. ΙΣΠΙΚΟΥΔΗΣ, Θ. ΗΑΤΖΙΣΤΑΘΗΣ	
Αποκατάσταση του τοπίου σε ένα μεταλλευτικό χώρο με έμφαση στο μεταλλείο λευκόλιθου Γερακινής Χαλκιδικής, Ι. ΙΣΠΙΚΟΥΔΗΣ, Θ. ΧΑΤΖΗΣΤΑΘΗΣ, Α. ΚΟΠΟΥΚΗ - ΠΑΠΑΘΑΝΑΣΙΟΥ ...	107
Landscape restoration of a mining site with emphasis to grecian magnesite mine in Gerakini of Chalkidiki, Ι. ΙΣΠΙΚΟΥΔΗΣ, Θ. ΗΑΤΖΙΣΤΑΘΗΣ, Α. ΚΟΡΟΥΚΗ - ΡΑΡΑΘΑΝΑΣΙΟΥ	

Συνεδρία 10 Αξιολόγηση και Ανάδειξη του Φυσικού και Αγροτικού Τοπίου
Session 10 Natural and Rural Landscapes. Evaluation and Enhancement

Διαχείριση των Φυσικών Αισθητικών Πόρων, Ν. ΕΛΕΥΘΕΡΙΑΔΗΣ	117
Natural aesthetic resources management, Ν. ΕΛΕΥΘΕΡΙΑΔΗΣ	
Τα οικοσυστήματα των ορίων των αγρών. Αξίες, αλλοιώσεις, διαχείριση Σ. ΤΣΙΟΥΡΗΣ, Σ. ΚΑΛΠΑΚΗΣ	124
The ecosystems of the field boundaries. Values, alterations and management Σ. ΤΣΙΟΥΡΗΣ, Σ. ΚΑΛΠΑΚΗΣ	
Επιπτώσεις του τουρισμού στο τοπίο (φυσικό και δομημένο), Π. ΑΡΑΒΑΝΤΙΝΟΥ	133
Effects of tourism in the landscape (natural and structured), Π. ΑΡΑΒΑΝΤΙΝΟΥ	
Ο ρόλος του αγροτουρισμού στην προστασία και ανάδειξη του ελληνικού τοπίου Μ. ΞΗΡΟΓΙΑΝΝΗ	144
The role of agrotourism in the protection and designation of the Hellenic landscape, Μ. ΞΗΡΟΓΙΑΝΝΗ	
Η Μήτις, ο Μίτος και το Έτυμον του τοπίου, Σ. Ζαφειρόπουλος	153
The Mitis, the Mitos and the Etymon of landscape, Σ. Ζαφειρόπουλος	
Διαχείριση επισκεπτών και ανάπτυξη συστήματος ερμηνείας περιβάλλοντος στο Φοινικόδασος του Βαί, Μ. ΚΑΤΣΑΚΙΩΡΗ, Ε. ΒΡΕΤΖΑΚΗ	157
Visitor management plan for the palm grove at Vai, Μ. ΚΑΤΣΑΚΙΩΡΗ, Ε. ΒΡΕΤΖΑΚΗ	

Συνεδρία 11 Αστικό Τοπίο. Εφαρμοσμένη Έρευνα
Session 11 Urban Landscapes. Research Applications

Αρχιτεκτονική τοπίου - Εναρμόνιση του ανθρωπογενούς με το φυσικό περιβάλλον - Εξελιξίς στον ελλαδικό χώρο, προβλέψεις, ζητούμενα και προοπτικές Ε. ΣΤΑΜΑΤΙΟΥ, Ε. ΜΑΥΡΟΜΑΤΗ, Θ. ΠΕΤΟΥΣΗ	165
Landscape architecture: Harmonization of manmade and natural environments. Evolution in the Hellenic space, provisions, questions and perspectives E. STAMATIOU, E. MAVROMATI, TH. PETOUSI	
Αρχιτεκτονική τοπίου: Δυνατότητες παρέμβασης του δημόσιου τομέα στον ελεύθερο αστικό χώρο, Μ. Κ. ΣΕΓΚΟΥΝΗ	176
Landscape architecture: Intervening capabilities of the Public Sector in free urban spaces M. K. SEGKOUNI	
Ζώνες πρασίνου στα αστικά κέντρα - Σύνδεση χώρων πρασίνου με τον αστικό ιστό Μ. ΛΙΟΝΑΤΟΥ	185
Green zones in urban centers. Linking Green Spaces to the urban network, M. LIONATOY	
Η συμβολή των χώρων πρασίνου στην αειφόρο αστική ανάπτυξη. Μελέτη: η περίπτωση της πόλης της Άρτας, Α. ΚΑΝΤΑΡΤΖΗΣ, Ν. ΠΕΤΡΟΠΟΥΛΟΣ	193
The role of green open areas in sustainable urban development. Case study: The city of Arta, Greece, A. KANTARTZIS, N. PETROPOULOS	
Εγκιβωτισμένα τοπία, Κ. ΤΣΟΥΚΑΛΑ	206
Embedded places, K. TSOUKALA	

Αστικοί Υπαίθριοι Χώροι

Συνεδρία 12 Ειδικά Θέματα Εφαρμοσμένης έρευνας I
Session 12 Urban Open Spaces - Research Applications
Special Issues I

Το πράσινο στο Δήμο Θεσσαλονίκης. Μια καινούργια πρόταση για την αύξησή του Χ. ΑΠΟΣΤΟΛΙΔΗΣ, Ε. ΜΑΤΖΙΡΗΣ	215
The green at Municipality of Thessaloniki. A new effort for increasing it CH. APOSTOLIDIS, E. MATZIRIS	
Μετατροπή των δωμάτων υφιστάμενων κτιρίων σε κήπους: Πλεονεκτήματα, μειονεκτήματα και δυσκολίες εφαρμογής, Κ. ΑΞΑΡΛΗ, Ε. ΔΕΣΠΟΤΙΔΟΥ	223
Transformation of existing roof tops into gardens: Advantages - disadvantages and applications difficulties, K. AXARLI, H. DESPOTIDOU	
Εφαρμογή εναλλακτικής πρότασης σχεδιασμού υπαίθριου εκπαιδευτικού περιβάλλοντος Κ. ΤΑΜΟΥΤΣΕΛΗ	235
Implementation of an alternative proposal for redevelopment of school grounds, K. TAMOUTSELI	
Χώροι παιχνιδιού στην πόλη (παιδικές χαρές) (α) Ασφάλεια και παιδαγωγική ποιότητα (β) προδιαγραφές, σχεδιασμός, διαχείριση, Ε. ΚΑΡΥΩΤΗ, Ο. ΚΑΡΑΓΙΑΝΝΗ	245
Playgrounds: (a) Safety and educational quality, (b) Design, standards and developmental value E. KARIOTI, O. KARAGIANNI	

Επίδραση των αστικών εδαφών στη βλάστηση. Η περίπτωση τριών αστικών πάρκων της Θεσσαλονίκης, Ε. MATZIPHΣ	.254
The impact of urban soils on vegetation. The case of three urban parks in Thessaloniki, E. MATZIRIS	
Άρδευση αστικού πράσινου: Εφαρμογή της μεθόδου “Landscape coefficient” σε πάρκα και κήπους της Θεσσαλονίκης, Α. ΕΛΕΥΘΕΡΙΑΔΗΣ	.265
Urban landscape irrigaiton: Application of the land coefficient method at parks and gardens of Thessaloniki, Greece, A. ELEFThERiADiS	

**Ευρετήριο
Συγγραφέων**
τόμος III
volume III
**Authors’
index**

.....	.274
-------	------

Συνεδρία 7
ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΑ ΤΟΠΙΑ
ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ, ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗ ΚΑΙ ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΣ
Προεδρείο: Κ. Μωραϊτης, Κ. Ταμουτσέλη

Chairpersons: K. Moraitis, K. Tamoutseli
LANDSCAPE ARCHITECTURE. EDUCATION AND RESEARCH I
Session 7

THE "ATHENIAN WALK" Ο "ΑΘΗΝΑΪΚΟΣ ΠΕΡΙΠΑΤΟΣ"
AND THE HISTORIC SITE OF ATHENS ΚΑΙ ΤΟ ΙΣΤΟΡΙΚΟ ΤΟΠΙΟ ΤΩΝ ΑΘΗΝΩΝ

Alexander Papageorgiou Venetas **Αλέξανδρος Παπαγεωργίου Βενετάς**

Professor Emeritus, Collège d'Europe, Bruges, Titulrel strasse 5, 81925 Munchen
Ομότιμος Καθηγητής, Collège d'Europe, Bruges,
Titulrel strasse 5, 81925 Munchen

Κάθε χώρος, ιερός στον άνθρωπο, του αποκαλύπτεται σταδιακά. Η συμβολική του ακτινοβολία επιδρά υποβλητικά και υπαινικτικά. Το θρησκευτικό μήνυμα, η λάμψη της τέχνης, το διδάγμα της ιστορικής μνήμης βρίσκουν ιδιαίτερους διαύλους για να μας προσεγγίσουν. Οι αξίες δεν χαρίζονται, κερδίζονται με μόχθο πνευματικό. Κάθε επίσκεψη χώρου ιερού, μία μύηση και ένα προσκύνημα.

Η Ακρόπολη της Αθήνας δεσπόζει στο χώρο της πόλης. Δεν είναι όμως αμέσως προσβάσιμη για τον πολίτη, και αυτό, όπως στα αρχαία χρόνια, έτσι και σήμερα. Πρώτη έρχεται η αγγελία της παρουσίας της, η οπτική διασύνδεση, η προοπτική θέασή της από χαμηλά, από την πόλη. Δεύτερη, η προσπέλαση της πεζή από τα ανατολικά ή τα δυτικά: για τον περιπατητή που βαδίζει από το κέντρο της πόλης προς τον ιερό βράχο, μια κίνηση ελαφρά ανηφορική που προσφέρει μια συνεχώς εναλλασσόμενη αλληλουχία οπτικών εντυπώσεων για το δεκτικό επισκέπτη-προσκυνητή, μια εικαστική εξοικείωση και μια πνευματική προετοιμασία. Τρίτη ακολουθεί η τελική ανάβαση, η προσέγγιση εκ του πλησίον, η σύντομη πορεία από τον αυχένα μεταξύ του λόφου του Μουσείου, της Πνύκας και της Ακροπόλεως μέχρι τα Προπύλαια. Τέλος, από το κομβικό σημείο των Προπυλαίων, η διπλή αποκάλυψη: ανατολικά, ο ιερός χώρος, ο ανθρωπογενής, το πλάτωμα της Ακροπόλεως με τα μνημεία και τις μνήμες του, δυτικά, το πανόραμα του αττικού τοπίου με το μακρινό λαμπύρισμα της θάλασσας.

Αν η οπτική διασύνδεση από απόσταση αποτελεί μια καθαρά αντιληπτική λειτουργία που σηματοδοτεί την ύπαρξη του μνημείου, η τελική στάση στα Προπύλαια της Ακροπόλεως επιτρέπει την απ' ευθείας αντιπαράθεση με τα μνημεία αλλά και τη γενική επισκόπηση του αττικού χώρου. Από τη μεριά τους οι ενδιάμεσες φάσεις προσέγγισης του μνημείου, η προσπέλαση από την πόλη πεζή και η τελική ανάβαση συγκροτούν τον κατ' εξοχήν πολιτιστικό περίπατο, μια πορεία-ανάταση ενθουσιαστική και καθαρτήρια για κάθε φίλο της πόλης αυτής. Κατά τα έτη 2000-2002, με την αρχή του νέου αιώνα, ολοκληρώθηκε, σε σχετικά σύντομο χρονικό διάστημα για την ιδιότυπη φύση του έργου, η δημιουργία του νέου Αθηναϊκού Περιπάτου, με τη μετατροπή των οδών Αποστόλου Παύλου και Διονυσίου Αρεοπαγίτου σε ενιαίο πεζοδρομημένο δημόσιο χώρο με ιδιαίτερη πολιτιστική σημασία.

Ένας υψηλόφρων σχεδιασμός, όραμα φωτισμένων πολεοδομών και άλλων πνευματικών ανθρώπων φίλων της πόλης, γίνεται επί τέλους μετά από διαβουλεύσεις, προτάσεις και αντιπροτάσεις κατά το διάβα ενός ολόκληρου αιώνα, πραγματικότητα. Η βελτίωση της εικόνας της πόλης στο ιστορικό της κέντρο είναι προφανής: Ο Αθηναϊκός Περίπατος αποτελεί, μετά από σειρά δεκαετιών που είδαν την υποβάθμιση του κλίματος ζωής μέσα στην πόλη, το πρώτο αποφασιστικό βήμα για την αποκατάσταση –την οπτική, τη λειτουργική, την ιστορική– του αστικού πυρήνα της Αθήνας. Ο «Αθηναϊκός Περίπατος» είναι «κτίμα εσαεί» για την πόλη. Βαθμιαία ο αθηναίος πολίτης συνειδητοποιεί την ύπαρξη του νέου αυτού κοσμήματος της δημόσιας ζωής του. Το κέλυφος, ο χώρος ζωής του προσφέρθηκε. Έπεται η δύσκολη φάση της σταδιακής εναρμόνισης των ανθρώπων με το νέο χώρο, η σωστή «οικειοποίησή» του από τους επισκέπτες, η άσκηση νέων –αλλά στην ουσία πανάρχαιων– τρόπων συμπεριφοράς και διακίνησης των πολιτών σε μια άμεση βίωση, πεζή, του ιστορικού χώρου.

Ο σύγχρονος άνθρωπος και κυρίως ο αστός είναι εξοικειωμένος με ανέσεις –μεταξύ άλλων και μηχανοκίνητης μεταφοράς– που τον καθιστούν νωθρό. Συγχρόνως πάσχει από την επιβάρυνση των συνθηκών ζωής μέσα στην πόλη: από την ασύστολη κυκλοφορία, την αφόρητη

πυκνότητα κατάληψης των δημόσιων χώρων, το οπτικό και ακουστικό σφυροκόπημα των αισθήσεων, τη διαφήμιση και την άσκοπη υπέρ- αλλά και παραπληροφόρηση. Νοσταλγεί όλο και περισσότερο χώρους αυτοσυγκέντρωσης, αυτάρκειας και «επιστροφής στις ρίζες».

Διευθετήσεις, όπως η διαμόρφωση του Αθηναϊκού Περιπάτου, ανταποκρίνονται στις μύχιες αυτές ανάγκες του πολίτη. Χρέος της Πολιτείας είναι η ενημέρωσή του για τη φύση και τη σημασία του έργου, για τους τρόπους εποικοδομητικής χρήσης του, για την ομορφιά που φέρνει ως βίωμα στην καθημερινή του ύπαρξη.

Η δημιουργία του Αθηναϊκού Περιπάτου υπηρετεί ποικίλους στόχους –στόχους που η προσέγγισή τους βελτιώνει την ποιότητα ζωής στην πόλη, αλλά που κυρίως τονίζει την πολιτιστική της ταυτότητα.

Έτσι:

- Προσφέρει μια νέα μνημειακή πεζή πρόσβαση προς την Ακρόπολη από την πόλη.
- Δημιουργεί ένα νέο –τον πιο εκτεταμένο– δημόσιο χώρο στο κέντρο της πόλης.
- Αποτελεί το πρώτο τολμηρό βήμα για την οπτική και λειτουργική ενοποίηση των αρχαιολογικών χώρων της Αθήνας.
- Συμβάλλει σε μια ανέλπιστη αποκατάσταση του ιστορικού τοπίου της Ακροπόλεως και των λόφων του Μουσείου, της Πνύκας, των Νυμφών και του Αρείου Πάγου, δημιουργώντας ένα μικρόκοσμο απρόσβλητου αττικού τοπίου, φορτισμένου με ιστορικές μνήμες στην καρδιά της μεγαλούπολης.

Η αισθητική και συμβολική ακτινοβολία ενός μνημειακού συνόλου δεν εκπέμπεται μόνο από την τελείωση της μορφής του. Η ένταξή του στο φυσικό αλλά και στον ανθρωπογενή χώρο συμβάλλει εξίσου αποφασιστικά στην καταλυτική του παρουσία. Το μνημείο περιβάλλεται, αλλά κυρίως φέρεται, από το ανεπανάληπτο «πνεύμα του τόπου» (*genius loci*). Κτίσματα και περιβάλλον χώρος βιώνονται ως αδιαίρετη ενότητα.

Υπό τις συνθήκες αυτές η επισήμανση του μνημείου από μακριά, η βαθμιαία πρόσβαση προς αυτό, η συνεχώς εναλλασσόμενη προοπτική του εικόνα από διάφορα σημεία στάσης κατά τη διαδρομή της πεζή προσέγγισής του, η τελική έκπληξη –δέος και θαυμασμός– κατά την εκ του συστάδην αποκάλυψη του, αποτελούν βιώματα καθοριστικά και ισότιμα με την αποτίμηση των λεπτομερειών της αρχιτεκτονικής του ευρυθμίας.

Ο βράχος της αθηναϊκής Ακροπόλεως, αν και δεν είναι ο ψηλότερος λόφος μέσα στην πόλη, τη στεφανώνει. Το ιδιόμορφο επίμηκες σχήμα του με το πλάτωμα, όπου εδράζονται τα μνημεία, η άμεση δεσπόζουσα θέση του, ο απόμακρος αλλά και οικείος χαρακτήρας του μνημειακού χώρου, στην καρδιά αλλά συγχρόνως υπεράνω της πόλης, τον συνδέουν οργανικά με αυτήν. Η Ακρόπολη είναι το διάδημα, το στέμμα της Αθήνας.

Ένας μνημειακός χώρος μέσα στην πόλη και συγχρόνως έξω από την τύρβη της, πώς προσεγγίζεται; Παλιά μιλούσαν για περιήγηση στην Ακρόπολη, για στοχαστική δηλαδή περιδιάβαση στους γύρω ιστορικούς λόφους, στις πλαγιές και στο πλάτωμά της. Αργότερα, στοχαστές αθηναϊολάτρες (Renan, Buschor, Πικιώνης) τόνισαν το χαρακτήρα του πνευματικού προσκυνήματος και ταύτισαν την επίσκεψη του χώρου αυτού με μια άσκηση αυτογνωσίας, πεισματική. Περιήγηση –ελεύθεροι μοναχικοί περίπατοι και η πορεία– προσκύνημα είναι υπό τις σημερινές συνθήκες ζωής στη μεγαλούπολη σχεδόν ανέφικτες, οι ώρες περισυλλογής και μόνωσης σπάνιες. Πώς μπορούμε να αντιληφθούμε και να βιώσουμε σήμερα το πλησίασμα της Ακροπόλεως, πώς να επιτύχουμε τη μετάβαση από το χώρο του σύγχρονου καθημερινού βίου στο χώρο της ζωντανής –γιατί απτής– ιστορίας;

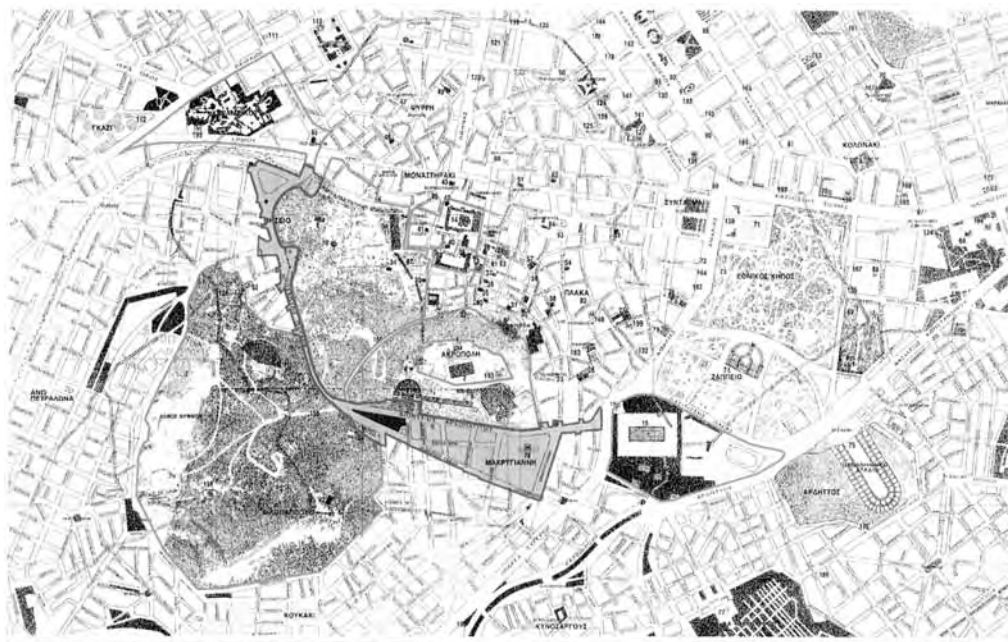
Η προσέγγιση σήμερα, για να να δώσει χαρά και να εξυψώσει, πρέπει να γίνει αγκιβασία, εγχείρημα πολυδιάστατο που το αναφέρει με αυτήν την εκφραστική λέξη ο Ηράκλειτος. «Αγκιβασία», να έρθουμε δηλαδή «άγχι», να πλησιάσουμε «βαίνοντες», δηλαδή πεζοπορούντες, προς το μνημείο, ερχόμενοι από το κέντρο της σύγχρονης πόλης. Η λέξη αυτή φέρει πολλά νοήματα: το πλησίασμα το φυσικό (το αγκάλιασμα με την επί τόπου παρουσία μας), το πλησίασμα το διανοητικό (την εξοικείωσή μας με την ιστορία), το πλησίασμα το υπαρξιακό (την αναγνώριση

της συνέχειας ενός κόσμου δικού μας). Πλησιάζοντας συνειδητά, μετέχουμε του «πνεύματος του τόπου», γινόμαστε δεκτικοί για τη συνάντηση με το Μνημείο.

Για τη χάραξη της πορείας αυτής της προσέγγισης στο χώρο και τη δημιουργία του νέου Αθηναϊκού Περιπάτου προσφέρονταν δύο λύσεις: αφ' ενός η διατήρηση της βασικής διαδρομής του παλαιού «εξοχικού βουλεβαρίου» (δηλ. του άξονα των οδών Διονυσίου Αρεοπαγίτου – Αποστόλου Παύλου) αφ' ετέρου η αποκατάσταση των αρχαίων προσβάσεων από την Αγορά (στα δυτικά) και το Ολυμπίεο (στα ανατολικά) προς την Ακρόπολη. Και οι δύο επιλογές παρουσιάζουν προτερήματα αλλά και μειονεκτήματα.

Η παλαιά (αλλά και η νέα) χάραξη του «εξοχικού βουλεβαρίου» έχει τον κάπως emphatic χαρακτήρα μιας πομπικής οδού, με έντονη αξονικότητα και σχετική ακαμψία. Η διατήρησή της εξασφαλίζει μια άνετη διακίνηση μεγάλου αριθμού επισκεπτών, πεζή, προς το Ωδείο του Ηρώδου του Αττικού (θερινές παραστάσεις) αλλά και προς αυτήν την ίδια την Ακρόπολη. Με τη λύση αυτήν αποφεύγονται νέες διαμορφώσεις μέσα στον καθαυτό αρχαιολογικό χώρο της βόρειας και νότιας κλιτύς της Ακροπόλεως και διευκολύνονται –ενδεχομένως στο απώτερο μέλλον– γενικευμένες αρχαιολογικές ανασκαφές στην αναμορφωμένη έκταση του υφιστάμενου άξονα Διονυσίου-Αρεοπαγίτου-Αποστόλου Παύλου. Η πορεία αυτή είναι ωστόσο ελάχιστα εγγεγραμμένη στο ανάγλυφο του χώρου, αποτελεί τομή στο τοπίο και δεν ακολουθεί τις αρχαίες προσβάσεις. Η εναλλακτική επιλογή θα ήταν η συνδυασμένη αναβίωση των αρχαίων προσβάσεων, δηλαδή η αποκατάσταση σε όλο τους το μήκος των οδών των Παναθηναίων (από το Δίπυλο προς την Αγορά και μέχρι τα Προπύλαια της Ακροπόλεως), του αρχαίου Περιπάτου (κυκλοτερής οδός γύρω από το Βράχο της Ακροπόλεως στη βάση του), αλλά και της κλιμακτής οδού από το Διονυσιακό θέατρο προς το Ασκληπιείο και, τέλος, τα Προπύλαια (στη νότια κλιτύ). Η λύση αυτή θα προωθούσε σημαντικά την αρχαιολογική έρευνα, θα διευκρίνιζε θέματα της αρχαίας τοπογραφίας και θα ήταν απόλυτα ενταγμένη στο ιστορικό τοπίο. Εξάλλου, θα ήταν και η ιστορικά πιστότερη και αυθεντικότερη επιλογή.

Τελικά, η σημαντικότερη δαπάνη, οι απαιτούμενες πολύχρονες ανασκαφές αλλά ίσως και κά-

Το ιστορικό κέντρο των Αθηνών. Με χρώμα κυανούν η περιοχή του Αθηναϊκού περιπάτου, συνολικού μήκους 1.700μ.

ποιος διαταγμός μπροστά στη ριζική αναμόρφωση του αρχαιολογικού χώρου που θα προϋπέθετε η αναβίωση των αρχαίων προσβάσεων, οδήγησε στη διατήρηση της υφιστάμενης χάραξης της πορείας προς την Ακρόπολη. Αναβλήθηκε ωστόσο το σημαντικό έργο της ανασκαφής του υπεδάφους του Αθηναϊκού Περιπάτου (συνολικής έκτασης πέντε εκταρίων!) για τους ίδιους προφανείς λόγους, για τους οποίους εκτελέστηκε και το έργο του Δ. Πικιώνη πριν από πενήντα χρόνια χωρίς να προηγηθούν γενικευμένες ανασκαφές: Έλλειψη συντονισμού του σχεδιασμού και «εσπευσμένη» εκτέλεση των έργων.

Η διατήρηση αναλλοίωτης της χάραξης του Αθηναϊκού Περιπάτου (με μικρές επί μέρους μόνον αλλαγές) επέτρεψε εν τέλει την ταχύτατη εκτέλεση του έργου στο διάστημα μόνο δύο ετών, προσφέρει τον πρώτο περίπατο μεγάλου εύρους και μήκους σε ήρεμο περιβάλλον στο κέντρο της πόλης σε μεγάλο αριθμό επισκεπτών και δεν αποτελεί εμπόδιο για τη μελλοντική αποκατάσταση και των ιστορικών αρχαίων προσβάσεων (οδός Παναθηναίων, περίπατος, νότια πρόσβαση από το Διονυσιακό θέατρο). Η συμπληρωματική και παράλληλη ενδεχόμενη ύπαρξη στο μέλλον των δύο πορειών (της ευρείας και αξονικής του Αθηναϊκού Περιπάτου και της περισσότερο «ευρηματικής» των αρχαίων προσβάσεων) θα αποτελέσει μάλιστα κάποτε ιδεώδη λύση εναλλακτικών προσεγγίσεων, διαφόρου χαρακτήρα, προς την Ακρόπολη.

Ο πεζοδρομημένος άξονας έχει γραμμικό χαρακτήρα (ευθύγραμμο και τεθλασμένο), με τρεις αποκλίσεις στην πορεία του (στη θέση Μακρυγιάννη, στην αρχή της τελικής ανάβασης προς την Ακρόπολη και στον κήπο του Θησείου). Το ολικό του μήκος φθάνει τα 1700 μ. και το πλάτος του κυμαίνεται από 14 έως 30 μ. Με τις διάφορες παράπλευρες διαπλατύνσεις του η ολική του επιφάνεια φθάνει τα 50.000 μ² και υπερβαίνει έτσι την επιφάνεια της μεγαλύτερης πλατείας της πόλης, της πλατείας Συντάγματος, που ανέρχεται (άνω και κάτω πλατεία με τις παράπλευρες οδούς) σε 40.000 μ².

Ο Αθηναϊκός Περίπατος, ως δίαυλος πορείας από το κέντρο της πόλης προς την Ακρόπολη έχει μορφολογηθεί κατά τρόπο συμβατό και προς το αστικό περιβάλλον και προς το ιστορικό τοπίο των λόφων που διασχίζει: οι επιστρώσεις των επιφανειών είναι λιτές τόσο στην επιλογή των υλικών (κυβόλιθοι γνευσίου, μεγάλες ορθογώνιες πλάκες υπόλευκου μαρμάρου, αμμοχάλικο ενισχυμένο με τσιμέντο) όσο και στην ενιαία και ομοιόμορφη εμφάνισή τους (αποφυγή μορφολογικών εφευρημάτων και ποικιλιμάτων). Ως έδρανα ανάπαυσης διαμορφώθηκαν τοιχίσκοι, μεμονωμένοι μεγάλιοι αλλά και χαμηλά στηθαία από σκυρόδεμα. Είναι φανερή η προσπάθεια να ενταχθούν όσο το δυνατό λιγότερα στοιχεία βιο-

μηχανικώς προκατασκευασμένα στον ιστορικό χώρο. Μοναδική εξαίρεση αποτελούν οι κα-

λαίσθητοι και άκρως αυστηροί στύλοι του δημόσιου φωτισμού, ύψους 5 μ. καθώς και τα αναπόφευκτα σιδηρά κιγκλιδώματα των παρακείμενων αρχαιολογικών χώρων που σχεδιάστηκαν με ιδιαίτερη διακριτικότητα.

ΔΙΚΤΥΟ ΠΕΖΟΔΡΟΜΩΝ ΕΥΡΥΤΕΡΗΣ ΠΕΡΙΟΧΗΣ

<p>ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΗ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΩΝ ΧΩΡΩΝ ΑΘΗΝΑΣ Α.Ε.</p> <p>ΑΝΑΓΛΩΤΤΗ - ΔΙΑΜΟΡΦΩΣΗ ΔΙΚΤΥΟΥ ΠΕΖΟΔΡΟΜΩΝ ΚΑΙ ΚΟΝΚΡΕΤΩΝ ΚΑΙ ΕΠΕΝΘΕΡΩΣΕΩΝ ΣΤΗΝ ΠΕΡΙΟΧΗ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΩΝ ΧΩΡΩΝ ΑΘΗΝΑΣ (Α.Π.Χ.Α.Π.)</p> <p>Α.Α.Α.Α.Α. - ΣΕΤ. 1998</p>	<p>ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟ ΜΟΥΣΕΙΟ</p> <p>Α.Π.Χ.Α.Π. - Α.Α.Α.Α.Α. - ΣΕΤ. 1998</p>
---	--

Ο Αθηναϊκός περίπατος και η απόληξη των οδών που συγκλίνουν προς αυτόν.

Η διαμόρφωση του νέου περιπάτου ακολούθησε εξ αρχής την πορεία των προϋφιστάμενων οδικών αξόνων και ως εκ τούτου δεν είχε περιθώρια «ευρηματικών» χωρικών λύσεων που θα κινδύνευαν να είναι εξεζητημένες ή αυθαίρετες. Έτσι, το έργο συντάσσεται μεν, με την υφή των υλικών του, προς την παλαιότερη διαμόρφωση των τελικών προσβάσεων προς τα Προπύλαια της Ακροπόλεως και το λόφο του Μουσείου (έργα Πικιώνη 1954-1957), δεν επαναλαμβάνει όμως ούτε την ελευθερία των οδύσεων αλλά και ούτε την ποικιλία των ανεπανάληπτων μορφολογικών λύσεων του μεγάλου δημιουργού, πράγμα που θα αποτελούσε άτοπη φαλκίδευσή τους. Η νέα διαμόρφωση είναι διακριτική, σεμνή και αυτόνομη. Οι αρχιτέκτονες που ανέλαβαν το δύσκολο αυτό έργο (Δημήτρης Διαμαντόπουλος και συνεργάτες) χαρακτηρίζουν τη λύση τους με ευστοχία «μινιμαλιστική», δηλαδή λύση των λιτών και απεριπτων επιλογών. Ως δημόσιος χώρος εντός αλλά συγχρόνως στην περιφέρεια του κέντρου της πόλης, εντεταγμένος μέσα σε ένα μοναδικό ιστορικό τοπίο που προσφέρει ανάπαυση, περισυλλογή και ανάταση, ο Αθηναϊκός Περιπάτος είναι βέβαια κατ' αρχήν ένας άξονας πεζή πρόσβασης προς την Ακρόπολη, τον Άρειο Πάγο, την Πνύκα, και το λόφο του Μουσείου. Συγχρόνως, προσφέρεται και ως απλός περίπατος και ως χώρος πολιτιστικών εκδηλώσεων (εκθέσεις, καλλιτεχνικά θεάματα κλπ.) που θα πρέπει να επιλέγονται ωστόσο με φειδώ και περίσκεψη, για να μην μεταβληθεί ο νέος περίπατος σε τόπο ασυμβίβαστων λειτουργιών που θα τον υποβαθμίσουν. Ο χαρακτήρας του πεζοδρόμου πρέπει όχι μόνο να διατηρηθεί πάση θυσία αλλά να εξασφαλισθεί με τα κατάλληλα διοικητικά μέτρα. Και τα μέτρα αυτά δεν θα πρέπει να περιορισθούν στην αστυνόμευση του χώρου και στην κατάλληλη διαπαιδαγώγηση του κοινού. Στο πρόβλημα της μηχανοκίνητης προσέγγισης και στάθμευσης λεωφορείων αλλά και ιδιωτικών αυτοκινήτων πρέπει να δοθεί οριστική και βιώσιμη λύση. Μέχρι σήμερα το θέμα αυτό έχει αντιμετωπισθεί ατελώς με ημίμετρα και ο χαρακτήρας του «άβατου» του ιστορικού χώρου για τα μηχανοκίνητα μέσα δεν έχει ακόμη εξασφαλισθεί λυσιτελώς. Εάν τελικώς η παρουσία «ελαφρού» μέσου συγκοινωνίας θεωρηθεί αναγκαία, η χρήση μόνιπων ή ηλεκτρικών μικρών λεωφορείων θα είναι πολύ προτιμότερη από την εγκατάσταση τροχιόδρομου.

Η μορφολογική λιτότητα και η απλή χάραξη της διαμόρφωσης δεν σημαίνει κατά κανένα τρόπον και την έλλειψη συγκεκριμένων σχεδιαστικών προθέσεων των μελετητών. Με μεγάλη οξυδέρκεια επεσήμαναν την ανάγκη εξεύρεσης επί μέρους, κατά χώραν, λύσεων, έτσι ώστε ο διάυλος της πρόσβασης να διασυνδεθεί προς τα παρακείμενα μνημεία και ανασκαφικούς χώρους, προκαλώντας έτσι το ενδιαφέρον του επισκέπτη.

Η όδευση στο χώρο μπορεί να έχει κατ' αρχήν το χαρακτήρα απλής επίσκεψης των ιστορικών λόφων. Κυρίως όμως αποτελεί πρόσβαση προς την Ακρόπολη, το μνημείο του Φιλοπάππου και την Πνύκα. Ένα κομβικό σημείο διαρθρώνει τις διάφορες δυνατές πορείες: πρόκειται για το σημείο διασταύρωσης (στο διάσελο των λόφων κοντά στο κέντρο «Διόνυσος») του Αθηναϊκού Περιπάτου με τους άξονες προσέγγισης προς την Ακρόπολη και το λόφο του Φιλοπάππου που διαμόρφωσε ο Δημήτρης Πικιώνης προ πενήντα ετών.

Οι επιλογές περιδιάβασης είναι ποικίλες, σε μήκος αλλά και σε θεματικό περιεχόμενο. Οι απλοί περίπατοι πρώτα:

Από το Ολυμπείο στα ανατολικά μέχρι την πλατεία Θησείου στα δυτικά (ή και αντίστροφα) όλο το μήκος του Αθηναϊκού Περιπάτου, 1700 μ., διάρκεια με άνετη βάδιση μισή ώρα.

Το μισό τμήμα –ανατολικό ή δυτικό– της διαδρομής του Αθηναϊκού Περιπάτου, ξεκινώντας πεζή από το Ολυμπείο ή το Θησείο και καταλήγοντας κοντά στο κέντρο «Διόνυσος», από όπου μπορεί να επιστρέψει κανείς στο κέντρο της πόλης με αυτοκίνητο. Ή φθάνοντας στο «Διόνυσο» με αυτοκίνητο και επιστρέφοντας πεζή στο κέντρο της πόλης από τον Αθηναϊκό Περιπάτο είτε προς τα ανατολικά (Ολυμπείο) είτε τα δυτικά (Θησείο). Μήκος περίπου 800 μ., διάρκεια ένα τέταρτο της ώρας.

Αλλά και οι περίπατοι-πρόσβαση προς τα μνημεία: οι περίπατοι δηλαδή στο νέο άξονα όπως τους περιγράψαμε ήδη, συνδυαζόμενοι με τις τελικές αναβάσεις προς τα μνημεία από τους πεζοδρόμους του Πικιώνη: συνολικό μήκος διαδρομής από το Ολυμπείο ή το Θησείο μέχρι τα Προπύλαια της Ακροπόλεως 1100μ., διάρκεια πορείας με πολύ άνετη βάδιση 25 λεπτά, συ-

*Τμήμα του Αθηναϊκού περιπάτου,
ανατολικά της Πνύκας, δια-
στρωμένο με ειδικό αμμοχάλικο.*

*Η αρχή
του Αθηναϊκού
περιπάτου
στην συνάντησή του
με την
Λεωφόρο Αμαλίας.*

*Ο Αθηναϊκός
περίπατος μεταξύ
Διονυσιακού
Θεάτρου
και Ωδείου
Ηρώδου
του Αττικού.*

νολικό μήκος διαδρομής από το Ολυμπείο ή το Θησείο προς το ταράτσωμα θέας του Φιλοπάππου 1300 μ., διάρκεια πορείας 30 λεπτά της ώρας.

Το αξιοσημείωτο κατά τις διαδρομές αυτές δεν είναι μόνο οι ποικίλες και θεαματικότερες προοπτικές θέες προς την Ακρόπολη, τον Άρειο Πάγο, το χώρο της αρχαίας Αγοράς και το μνημείο του Φιλοπάππου που προσφέρονται στον περιπατητή. Ανεπανάληπτο βίωμα αποτελεί το γεγονός ότι για ένα σημαντικό διάστημα 500 περίπου μέτρων στο κέντρο της διαδρομής επί του Αθηναϊκού Περιπάτου (από την είσοδο προς το Ηρώδειο μέχρι τη διασταύρωση της οδού Αιγινήτου κάτω από την Πνύκα) ο επισκέπτης περιβάλλεται αποκλειστικά από το κατάφυτο ιστορικό τοπίο και, προσεγγίζοντας προς το διάσελο μεταξύ των λόφων («νησίδες Πικιώνη») και προς τα μνημεία, στο οπτικό του πεδίο δεν εμφανίζεται κανένα τμήμα της σύγχρονης πόλης. Μέσα στο κέντρο μιας μητρόπολης 4.000.000 κατοίκων βρισκόμαστε ουσιαστικά απομονωμένοι οπτικά από το σύγχρονο περιβάλλον και αιωρούμαστε σε έναν άχρονο χώρο. Το επίτευγμα είναι σπάνιο, πρόσκληση για περισυλλογή, για πνευματική επιστροφή στις πηγές. Αλλά ας παρακολουθήσουμε την πορεία στον Αθηναϊκό Περίπατο, ξεκινώντας αλληλοδιαδόχως από τα δύο άκρα του και καταλήγοντας στο κομβικό σημείο πριν από την τελική ανάβαση («νησίδες Πικιώνη»).

Βρισκόμαστε βορείως του Ολυμπίου, στην Πύλη του Αδριανού. Μια ευρεία υπόγεια διάβαση σε μικρό βάθος αμέσως κάτω από το οδόστρωμα της λεωφόρου (τεχνικά εύκολα εφικτή) θα εξασφαλίσει στο προσεχές μέλλον –ας το ελπίσουμε– την απ' ευθείας πρόσβαση των περιπατητών από το ανατολικό τμήμα του αρχαιολογικού πάρκου (Ολυμπείο - παρλίισιοι χώροι) προς το κεντρικό τμήμα (Ακρόπολη και ιστορικοί λόφοι). Σήμερα ο Αθηναϊκός Περίπατος αρχίζει αμήχανα από τη διασταύρωσή του με την πολύβη λεωφόρο Αμαλίας που δέχεται καθ' όλο το εικοσιπεντάχρονο το μεγαλύτερο κυκλοφοριακό φόρτο στο κέντρο της πόλης.

Η ευρεία διαπλάτυνση που δημιουργεί μια «κεφαλή» στην αρχή της πορείας είναι διαστρωμένη με μεγάλες ορθογώνιες πλάκες μαρμάρου και θα έπρεπε να τονισθεί ως σημείο εισόδου προς τον ιστορικό χώρο με δύο συστάδες μεγάλων δένδρων –πλατάνων ή αργυρόφυλλων λευκών– που θα σχημάτιζαν σε λίγα χρόνια μια εντυπωσιακή «πύλη» στην αρχή της πορείας. Αντ' αυτού, έχουμε μια αμήχανη λύση (του Δήμου; βεβαίως δεν οφείλεται στους μελετητές του έργου...) ενός εκτεταμένου παρτεριού με διακοσμητικούς ανθοτάπητες και μια δύσμορφη και εκτός κλίμακος προτομή της αείμνηστης Μελίνας Μερκούρη. Κακή υπηρεσία και στη μνήμη της αλλά και στη διαμόρφωση του χώρου που αδικείται. Ας ελπίσουμε σε μια διορθωτική αλλαγή στο προσεχές μέλλον.

Το πρώτο σύντομο και οριζόντιο επίπεδο τμήμα της διαδρομής μήκους 150 μ. από την Πύλη του Αδριανού μέχρι τη γωνία της λεγόμενης «οικίας Μακρυγιάννη» περιβάλλεται και από τις δύο πλευρές από σειρά πολυώρων σύγχρονων πολυκατοικιών χωρίς ιδιαίτερο αρχιτεκτονικό ενδιαφέρον. Στο τμήμα αυτό που δεν οδηγεί μόνο προς την Ακρόπολη και τους ιστορικούς λόφους αλλά και προς το ιστορικό κτήριο του παλαιού στρατιωτικού νοσοκομείου (αρχιτέκτων W. von Weiler, 1834) και μελλοντικά και προς το σχεδιαζόμενο νέο Μουσείο Ακροπόλεως, δόθηκε ο μεταβατικός χαρακτήρας αστικού βουλεβάρτου με αμφίπλευρη ρυθμική παράταξη δενδροστοιχιών πλατάνων και διαμόρφωση ευρέων πλακόστρωτων πεζοδρόμων περιπάτου που συνοδεύουν πλευρικά την κεντρική ζώνη (πλάτους 6μ.) που είναι διαστρωμένη με κυβόλιθους γνευσίου και μπορεί να δεχθεί μελλοντικά (είθε να αποφευχθεί!) και «ελαφρό» μέσο μηχανοκίνητης δημόσιας συγκοινωνίας.

Η αίσθηση του χώρου αλλάζει ριζικά στη διασταύρωση με την οδό Μακρυγιάννη. Το οπτικό πεδίο διευρύνεται και αντί ενός κλειστού διαύλου μεταξύ κτηρίων επί «προσώπου οδού», μας προσφέρεται μια ελεύθερη θέαση της νότιας κλιτύς της Ακροπόλεως. Ο μισός ορίζοντας (180°) προς τα δυτικά ανοίγεται μπροστά μας. Προς τα αριστερά, ο χώρος είναι σήμερα ακόμη αδιαμόρφωτος. Σε πρώτο επίπεδο, το ωραίο κτήριο του παλαιού στρατιωτικού νοσοκομείου εμφανίζεται άψογα συντηρημένο και μπροστά του η λεγόμενη «μικρή οικία Μακρυγιάννη». Τα κτήρια αυτά με την εύρυθμη και εράσσια αρχιτεκτονική τους μορφή παρακολουθούν την πορεία μας προς τα δυτικά και θα δημιουργούν στο μέλλον ένα ευπρόσδεκτο «παραπέτασμα» μπροστά από τον όγκο του νέου Μουσείου Ακροπόλεως, όταν και εφ' όσον κτισθεί στη θέση Μακρυγιάννη.

Προς τα δεξιά, πρόσφατες απαλλοτριώσεις έχουν επιτρέψει τη διαμόρφωση ενός μικρού προκηπίου με το άγαλμα του στρατηγού Μακρυγιάννη και κυρίως διευκολύνουν τη διαμόρφωση νέας εισόδου προς το χώρο του Διονυσιακού θεάτρου από τα ανατολικά. Η νέα είσοδος είναι διατεταγμένη μετωπικά και η πορεία μας προς το θέατρο είναι πλέον παράλληλη (και όχι κάθετη όπως παλαιότερα) προς την κυρία κατεύθυνση του Αθηναϊκού Περιπάτου.

Εδώ, από τη νοτιοανατολική γωνία της νότιας κλιτύς της Ακροπόλεως ανοίγεται μια μεγαλοπρεπής θέα προς τα μνημεία: στο πρώτο επίπεδο το κοίλον του θεάτρου του Διονύσου και από πίσω του τα απότομα Κιμώνεια τείχη της Ακροπόλεως με το χορηγικό μνημείο του Θρασύλλου, ψηλά. Ο θριγκός του Παρθενώνα διαγράφεται στο βάθος, προαγγελία και υπόσχεση για το δεκτικό και ενημερωμένο επισκέπτη. Ο μεγάλος ναός δεν είναι ορατός ως τρισιδιάστατο μόνωμα στην ουσιαστική του υπόσταση από εδώ κάτω και μόνο η στέψη του, ως εικαστική νύξη, μας υποβάλλει την παρουσία του.

Στο μέσο, στον άξονα της πορείας μας, ο νέος περίπατος εκτυλίσσεται ομαλά με ένα σημαντικό μέσο εύρος περίπου 20 μ., με ελαφρά ανηφορική κλίση που δεν επιτρέπει την απ' ευθείας όραση του τέρματος της διαδρομής στα δυτικά. Το τέρμα αυτό, τη διασταύρωση του περιπάτου με τους δρόμους του Πικιώνη προς την Ακρόπολη και το λόφο του Φιλοπάππου, το ανακαλύπτουμε αργότερα μετά από πορεία 350 περίπου μέτρων στο ύψος της εισόδου του Ηρώδειου.

Το σημαντικό σε μήκος τμήμα αυτό της διαδρομής παρακολουθεί, σε μια απόσταση 150 μ., από τα νότια τείχη της Ακροπόλεως, το ανάπνυγμα του ιερού βράχου. Αριστερά, πλευρικά της πορείας, έχουμε την παράταξη των προσόψεων, επί μετώπου οδού, τριώροφων κατοικιών που αποτελούν τη βόρεια πλευρά των παρακειμένων οικοδομικών τετραγώνων. Το σχετικά χαμηλό ύψος των κτισμάτων, η σεμνή και λιτή τους μορφολογία και κυρίως η ύπαρξη μιας προϋφιστάμενης δενδροστοιχίας πλατάνων, ικανού ύψους, που παρακολουθεί την οικοδομική γραμμή και εξωραίζει τα κτίσματα συντείνουν στη δημιουργία ενός ευπρόσδεκτου ουδέτερου μετώπου που στρέφει αποκλειστικά την προσοχή μας προς τα μνημεία προς βορράν, στην νότια κλιτύ.

Εδώ αναπτύσσεται, σε μέση απόσταση, η αλληλουχία των σημαντικών μνημείων: Διονυσιακό θέατρο, Ασκληπιείο, Στοά του Ευμενούς, Ωδείο Ηρώδου του Αττικού, ενώ στο πρώτο επίπεδο ενοποιεί την οπτική εντύπωση ο πυκνός πευκώνας του αρχαιολογικού χώρου. Στο βάθος τα απότομα τείχη της Ακροπόλεως σχηματίζουν ένα ήρεμο επιβλητικό φόντο σε μήκος 300 μ.

Ήδη εδώ, στην αρχή της πορείας, βρισκόμαστε αντιμέτωποι με ένα πρόβλημα που έχει παραμείνει άλυτο μέχρι σήμερα, παρ' όλες τις διακηρύξεις περί «ενοποιήσεως» και «προσβασιμότητας» των αρχαιολογικών χώρων. Πρόκειται για την αυστηρή περιφράξη του καθ' εαυτού χώρου ανασκαφών από την Αρχαιολογική Υπηρεσία που, αντί να εγκαταλείπεται βαθμιαία με την εξασφάλιση του κατάλληλου φωτισμού και τη φύλαξη και αστυνόμευση των ιστορικών χώρων, εντείνεται παράλληλα προς τα έργα της σκοπούμενης «ενοποιήσεως» και εξωραϊσμού. Πρόκειται για ένα αληθινό οξύμωρο που αποδεικνύει με εύγλωττο τρόπο τη συνύπαρξη αντιθέτων θεωριών – αλλά και πρακτικής – διαμόρφωσης του ιστορικού-αρχαιολογικού τοπίου, που ποτέ μέχρι σήμερα δεν αντιμετωπίστηκαν κριτικά από την Πολιτεία, έτσι ώστε να φθάσουμε σε ένα δημιουργικό συμβιβασμό: στην κατά περίπτωση ελεύθερη προσβασιμότητα ή περιφράξη των αρχαιολογικών χώρων. Έτσι και στην περίπτωση του Αθηναϊκού Περιπάτου, ενώ οι μελετητές είχαν προτείνει και τη χάραξη ενός διαγώνιου πεζοδρόμου που θα οδηγούσε από τη θέση Μακρυγιάννη μέσα από τον πευκώνα της νότιας κλιτύς (σε χώρο ακόμη μη ανεσκαμμένο) στο ταρατάσωμα προ του Ωδείου του Ηρώδου του Αττικού και θα προϋπέθετε τη μερική μετατόπιση της περιφράξης προς τα βόρεια, η λύση δεν έγινε δεκτή από την πλευρά της Πολιτείας. Έτσι, εμποδίζεται σημαντικά η διαπλοκή της πορείας του Περιπάτου με τη βίωση του παρακειμένου αρχαιολογικού χώρου. Το παλαιό σχήμα εμπεδώνεται και πάλι ως κανόνας απόλυτος: τα μνημεία και τα ευρήματα μέσα, το φιλοθεάμον κοινό απ' έξω. Πρόσβαση με εισπήριο. Παράλληλα προς το νέο Περίπατο βρισκόμαστε και το νέο κιγκλίδωμα, σιδερένιο, ψηλό, κομψό αλλά και αποτρεπτικό.

Στη μέση της απόστασης, μεταξύ κτηρίου Weiler και της εισόδου προς το Ωδείο του Ηρώδου, ο δρόμος διχάζεται σε δύο παράλληλες πορείες, η χάραξη των οποίων τοπικά διαγράφεται με ένα απαλό τόξο προς τα δεξιά. Στο ανώτερο επίπεδο δεξιά (προς τα βόρεια) δημιουργείται ένα

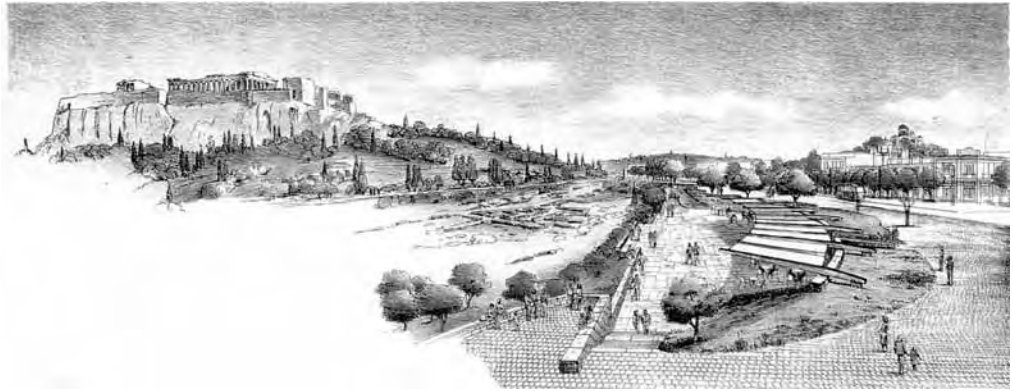
*Προοπτικό σχέδιο του
πεζοδρομημένου τμήματος
της πρώην οδού
Αποστόλου Παύλου,
μεταξύ Πνυκός (δεξιά)
και της ανασκαφής Doerfeld
(αριστερά)
εις την αρχαία συνοικία
της Μελέτης.*

*Η περιοχή προ του Ηρωδείου.
Σκαρίφημα προσχεδίου:
Α. Παπαγεωργίου-Βενετάς.*

Η περιοχή προ του Ηρωδείου. Προοπτικό σχέδιο από δυσμάς προς ανατολάς. Δεξιά ο αρχαιολογικός χώρος της ρωμαϊκής οικίας ο οποίος τελικά δεν ενετάχθη στην διαμόρφωση.

Η αρχική πρόταση των μελετητών για την διαμόρφωση της Πλατείας Θησειού σε δύο επίπεδα με ταράστωμα θέας και υπόστεγου. Λύση που δυστυχώς δεν πραγματοποιήθηκε.

ευρύ μονοπάτι (2μ. πλάτους) χωματόστρωτο με αναβαθμούς από παλαιά μαρμάρινα ρείθρα. Το μονοπάτι αυτό, στην παρυφή του αρχαιολογικού χώρου, σκιάζεται από τα πεύκα και δίνει την αίσθηση περιδιάβασης σε φυσικό τοπίο. Παράλληλα, προς τα νότια, παρακολουθεί το μονοπάτι σε περίπου σταθερή απόσταση λίγων μέτρων η κυρία λιθόστρωτη οδός που σε αυτό το σημείο κάμπτεται και αυτή ελαφριά σε μήκος 100 περίπου μ., ενώ συγχρόνως η στάθμη της ανέρχεται απαλά περί το 1,5 μ. Ένας απλός, χθαμαλός και ελαφρά καμπύλος τοίχος αντιστήριξης από πελεκημένο σκυρόδεμα υψώνεται στην αριστερή (νότια) πλευρά της κύριας όδευσης. Η καμπυλότητα που δόθηκε στη χάραξη της πορείας δεν είναι αυθαίρετη. Αποσκοπεί στη δημιουργία ενός αρκετά ευρέος ελευθέρου χώρου, στον οποίο επρόκειτο να αποκαλυφθούν τα γνωστά από την ανασκαφή του 1955 ερείπια της λεγόμενης μεγάλης αρχαίας οικίας «Πρόκλου». Οι μελετητές του έργου είχαν προτείνει μάλιστα και την απαλλοτρίωση μιας ιδιοκτησίας του δημοτικού προς τα νότια οικοδομικού τετραγώνου, έτσι ώστε να δημιουργηθεί ένας άνετος αρχαιολογικός τομέας, άμεσα εμπλεκόμενος με την πορεία του Αθηναϊκού Περιπάτου και ορατός εκ του σύνεγγυς από τους περιπατητές. Στόχος της λύσης αυτής ήταν αφ' ενός η αναίρεση της αυστηρής ευθύγραμμης και μονότονης χάραξης της πορείας, αφ' ετέρου η διδακτική αλλά και εικαστικά ελκυστική παρουσία των αρχαίων καταλοίπων στη νότια παρυφή του Περιπάτου.

Η σκοπούμενη απαλλοτρίωση αλλά και η αποκάλυψη των αρχαιοτήτων δεν πραγματοποιήθηκε –άγνωστο για ποιους λόγους– και στο σημείο αυτό της πορείας έχουμε σήμερα την παρουσία ενός χωμάτινου πλατώματος που αμήχανα και αδικαιολόγητα παρεισφρύει στη σύνθεση. Απόλυτη ανάγκη τα έργα να ολοκληρωθούν εδώ στο αμέσως προσεχές μέλλον.

Ήδη πλησιάζουμε προς την είσοδο του Ηρώδειου. Προς τα δεξιά της πορείας ανοίγεται η περιοχή του Ιερού της Νύμφης και πριν από αυτό και κάθετα προς τον Περίπατο η άνετη μνημειακή κλιμακωτή οδός, πλάτους 6-8μ., που οδηγεί προς το άνω πλάτωμα μπροστά από το Ωδείο του Ηρώδου του Αττικού. Με μεγάλη αίσθηση σεβασμού για την προϋπάρχουσα τμηματική διαμόρφωση του ιστορικού τοπίου στη θέση αυτή, οι μελετητές του νέου πεζοδρόμου διατήρησαν αναλλοίωτα τόσο το έργο του Δημήτρη Πικιώνη (κλιμακωτή οδός προσπέλασης προς το Ωδείο, 1957) όσο και τη διαμόρφωση της κλιτύς μπροστά απ' αυτό (έργο των αρχιτεκτόνων Χ. Λεμπέση και Α. Παπαγεωργίου-Βενετά, 1960), όπου βρίσκονται τα ερείπια του Ιερού της Νύμφης, αρχαίων κατοικιών και των μεγάλων δεξαμενών συλλογής των όμβριων υδάτων του κοίλου του Ωδείου. Ο χώρος αυτός διαπλέκεται άμεσα προς το νέο Αθηναϊκό Περίπατο και η διαμόρφωσή του επιτρέπει την επίσκεψη των αρχαίων καταλοίπων από κοντά και την ανάβαση προς την είσοδο του Ηρώδειου μέσω μιας γραφικής τεθλασμένης πορείας. Επί σαράντα έτη ο χώρος, παρ' όλη την αρχικά πολύ επιμελημένη διαμόρφωσή του, έχει παραμείνει εγκαταλελειμμένος και σε αχρησία, αν και προσβάσιμος. Χαρακτηριστικό δείγμα της έλλειψης καθοδήγησης και προσανατολισμού των επισκεπτών. Και όμως έχουμε εδώ το μόνο παράδειγμα διασύνδεσης της πορείας προς την Ακρόπολη, με έναν αρχαιολογικό τομέα αμέσως επισκέψιμο με μικρή τοπική απόκλιση της περιήγησης και άμεση επάνοδο στον κυρίως Περίπατο. Ανάλογες λύσεις προς αυτήν επεδίωξαν αρχικά και οι αρχιτέκτονες του νέου Περιπάτου, όχι μόνο στην περιοχή της οικίας «Πρόκλου» αλλά και νοτίως του Περιπάτου και ακριβώς κατά τη προς το Ιερόν της Νύμφης (όπου πρότειναν την επέκταση του μικρού υφιστάμενου χώρου ανασκαφών και τη δημιουργία ελαφριάς εξέδρας και πεζογέφυρας πάνω από τις αρχαιότητες) χωρίς όμως να εισακουσθούν.

Μεταξύ της εισόδου προς το Ηρώδειο και των λεγόμενων «νησίδων Πικιώνη», και αριστερά (νότια) του Περιπάτου αναπτύσσεται ο επιμήκης, τριγωνικού σχήματος, ελεύθερος χώρος, όπου βρισκόταν μέχρι το 1964 η οικία Παρθένη. Ο χώρος αυτός είχε φυτευθεί πρόχειρα, χωρίς κηποτεχνικό σχέδιο, με πυκνά διατεταγμένες αγριελιές (μικρός ελαιώνας), οι οποίες με ελάχιστη ύδρευση επέζησαν και αναπτύχθηκαν μέσα σε σαράντα χρόνια σε ένα πυκνό αλσύλλιο. Η ελαφρά κατωφερική αυτή επιφάνεια αξιοποιήθηκε με τρόπο ιδεώδη κατά τη διαμόρφωση του νέου Περιπάτου και αποτελεί σήμερα ένα σημαντικό σημείο της όλης σύνθεσης. Η θέση είναι ιδιαίτερα κρίσιμη, διότι διασταυρώνονται εδώ δύο ρεύματα επισκεπτών: απ' ενός οι επισκέπτες επί της πορείας του Περιπάτου, απ' ετέρου οι ομάδες των επισκεπτών της Ακρόπολεως που μεταφέρονται με τουριστικά λεωφορεία μέχρι του πλατώματος στάθμευσης του περιπτέρου «Διόνυσος» και από εκεί προχωρούν πεζή και κάθετα προς τον Περίπατο (διασχίζοντάς τον) προς τη λιθόστρωτη ατραπό που οδηγεί προς τα Προπύλαια. Η ατραπός αυτή διαμορφώθηκε δέκα χρόνια μετά την ολοκλήρωση των έργων Πικιώνη, σε μια προσπάθεια συντόμευσης της πρόσβασης προς την Ακρόπολη. Η σοφά μελετημένη ανάβαση του Πικιώνη από τον άνετο λιθόστρωτο ανηφορικό δρόμο, με σταδιακή οπτική αποκάλυψη της Ακρόπολεως, παραμελήθηκε και σήμερα ελάχιστα χρησιμοποιείται. Σημείον και αυτό των καιρών! Η διασταύρωση αυτή των δύο κινήσεων σε ένα σημείο του Περιπάτου έπρεπε να διευθετηθεί κατά το δυνατόν. Μία λύση, επιδεικτική και άτεχνη, θα ήταν η δημιουργία ενός μεγάλου πλατώματος, μιας «στάσης» στον άξονα του Περιπάτου ως ξεκίνημα για την ανάβαση προς την Ακρόπολη. Αυτό ευτυχώς αποφεύχθηκε και οι μελετητές του έργου με περισσή σοφία προσπάθησαν και πέτυχαν να μετατρέψουν το αλσύλλιο (μικρό ελαιώνα) στη θέση της Οικίας Παρθένη σε ένα διακριτικό «προεισαγωγικό χώρο», όπου διασταυρώνονται ποικίλες πορείες λιθόστρωτων ατραπών που οδηγούν, μέσα από σκιασμένο περιβάλλον, τους επισκέπτες από τη θέση «Διόνυσος» προς την αρχή της ανάβασης προς την Ακρόπολη. Το αλσύλλιο γίνεται έτσι χώρος συγκέντρωσης και ανάπαυσης με λίθινα καθιστικά και μικρά πλα-

τώματα κάτω από τα δέντρα, που ανακόπτει και διοχετεύει τη μαζική πρόσβαση των επισκεπτών.

Πλησιάζουμε τώρα στο τέρμα της ευθύγραμμης πορείας του άξονα της πρώην οδού Διονυσίου Αρεοπαγίτου που βρίσκεται περίπου στο μέσο της όλης διαδρομής μεταξύ Ολυμπίου και πλατείας Θησείου. Το κομβικό αυτό σημείο συμβολής πέντε σημαντικών πορειών (οδοί Ροβέρτου Γκάλλι, πρώην Αρεοπαγίτου, πρώην Αποστόλου Παύλου, ανάβαση προς την Ακρόπολη, ανάβαση προς το λόφο του Φιλοπάππου) βρίσκεται ακριβώς στο διάσελο μεταξύ των λόφων της Ακροπόλεως, της Πνύκας και του Μουσείου (Φιλοπάππου) και είχε τονισθεί από τον Δημήτρη Πικιώνη με τη διαμόρφωση τριών μικρών κυκλοφοριακών νησίδων που με τρόπο υποτυπώδη ρύθμιζαν την πορεία των αυτοκινήτων στη διασταύρωση, κυρίως όμως είχαν σκοπό να τονίσουν το ρόλο στρατηγικής εποπτείας ολόκληρου σχεδόν του ιστορικού χώρου που αποδίδεται στο σημείο αυτό. Οι νησίδες ποικίλθηκαν από τον Πικιώνη με πλήθος μαρμάρινα μέλη και λίθινες διαστρώσεις που, ενώ δεν απαιτούνταν καθόλου για το λειτουργικό ρόλο τους ως νησίδων κυκλοφορίας, τόνιζαν το σημαντικό χαρακτήρα του τόπου ως κομβικού σημείου. Το χαρακτήρα αυτόν αναγνώρισαν σωστά και οι αρχιτέκτονες του Αθηναϊκού Περιπάτου και ενέταξαν στη νέα διαρρύθμιση του χώρου τις νησίδες Πικιώνη, εντελώς αναλλοίωτες, μετατρέποντάς τις από αμφιβόλου σημασίας νησίδες κυκλοφοριακής ρύθμισης σε τοπίοσημα που τονίζουν διακριτικά τη στάση στο μέσο της όλης πορείας. Η στάση αυτή στο διάσελο, που προσφέρει όχι μόνο ανεμπόδιση θέα προς όλες τις κατευθύνσεις, αλλά είναι και αφετηρία για την τελική επιλογή πορείας για την προσέγγιση των μνημείων, αποτελεί πραγματικά στάση περισυλλογής και προσανατολισμού και θα έπρεπε να τονισθεί ακόμη περισσότερο στο μέλλον με τη φύτευση (όχι επί των νησίδων αλλά κοντά σε αυτές) ορισμένων συστάδων υψηλόκορων δένδρων.

Στο τμήμα του Περιπάτου μεταξύ Ωδείου του Ηρώδου και των «νησίδων Πικιώνη» συναντούμε και δεξιά της πορείας, στη βάση της κλιτύος της Ακροπόλεως, πολύ επιτυχείς επιμέρους μορφολογικές και κηποτεχνικές λύσεις. Έτσι, ένας χαμηλός τοίχος αντιστήριξης έχει διαμορφωθεί από φυσικούς ασβεστόλιθους ακανόνιστου σχήματος και αδρής επιφανείας, χτισμένων «εν ξηρώ» (χωρίς κονίαμα). Ο τοίχος αυτός συντίθεται αρμονικά προς την επιφάνεια του Περιπάτου που σε αυτό το σημείο παρουσιάζει μία εναλλαγή από διαστρώσεις πλακών μαρμάρου και πατητού αμμοχάλικου. Απλοί μαρμάρινοι πάγκοι-έδρανα και μεμονωμένα νεαρά πλατάνια δημιουργούν έναν παράπλευρο χώρο ανάπαυσης για τους περιπατητές.

Σε όλη τη διαδρομή του Αθηναϊκού Περιπάτου το έμπειρο βλέμμα ανακαλύπτει πλήθος τέτοιων επιτυχών λύσεων στις λεπτομέρειες των διαμορφώσεων, που χωρίς να αποβλέπουν σε μία άτοπη και κακώς εννοούμενη «ευρηματικότητα», τονίζουν αντίθετα και αναδεικνύουν διακριτικά τον ήρεμο και μεγαλειώδη χαρακτήρα του ιστορικού τοπίου. Η αναγνώριση και ορθή αποτίμηση των λύσεων αυτών από το συνειδητό περιπατητή αποτελεί μία πρόσθετη θετική εμπειρία της περιδιάβασης.

Η πορεία μας μέχρις εδώ, σε μήκος 800 μ. περίπου, ήταν στην αρχή ελαφρά ανηφορική και μετά σχεδόν σε επίπεδο χώρο. Από το διάσελο (τη θέση νησίδων Πικιώνη) και μετά από σαφή στροφή προς τα δεξιά, η πορεία ευθυγραμμίζεται και πάλι και οδεύει με αρκετά έντονη κατωφερική κλίση προς την πλατεία νότια του Ηφαισείου (Θησείου), για να συνεχίσει μετά μέχρι την οδό Ερμού. Το δεύτερο αυτό μισό του Αθηναϊκού Περιπάτου θα το διατρέξουμε όμως στην περιγραφή μας κατά την αντίθετη κατεύθυνση, ξεκινώντας από την πλατεία των Αγίων Ασωμάτων και ανηφορίζοντας προς την Ακρόπολη.

Εάν η ανατολική αφετηρία του Αθηναϊκού Περιπάτου στην περιοχή της πύλης του Αδριανού δεν έχει ακόμη λάβει (όπως είδαμε ήδη) την επιθυμητή και τελική της μορφή, η δυτική αφετηρία στον ευρύ χώρο μπροστά στο σταθμό «Θησείο» του ηλεκτρικού σιδηροδρόμου είναι σήμερα ακόμη σχετικά αδιαμόρφωτη. Η κομψή μικρή βυζαντινή εκκλησία των Αγίων Ασωμάτων και μερικές προσόψεις νεοκλασικών οικιών αποτελούν τα μόνα στοιχεία οπτικής αναφοράς στην κατά τα άλλα μάλλον αμήχανη διαμόρφωση της διπλής (ένθεν και κακείθεν της

οδού Ερμού) πλατείας. Δεδομένου ότι η επιθυμητή διαγώνια διασύνδεση των αρχαιολογικών τομέων της Αγοράς και του Κεραμεικού με την αποκάλυψη του μη ανασκαμμένου τμήματος της αρχαίας οδού των Παναθηναίων μεταξύ Πομπηείου και Ποικίλης Στοάς δεν έχει αποφασισθεί μέχρι σήμερα, παραμένει όμως μία από τις μελλοντικές προτεραιότητες της αρχαιολογικής έρευνας στην Αθήνα, η δυτική αφετηρία του Αθηναϊκού Περιπάτου είναι βέβαιον ότι θα αναμορφωθεί ριζικά στο μέλλον. Αυτό που ωστόσο είναι δυνατόν να επιτευχθεί άμεσα είναι η απομάκρυνση της αφετηρίας των λεωφορείων μπροστά στο σταθμό του Θησείου, ο ευπρεπισμός της πλατείας και η εγκατάσταση ενός περιπτέρου με πληροφορίες και οδηγίες για τους επισκέπτες των παρακείμενων αρχαιολογικών χώρων και του Αθηναϊκού Περιπάτου. Στην αρχή της ανηφορικής πορείας μας προς τα νότια, προς την περιοχή του Θησείου (Ηφαιστείου), το οπτικό μας πεδίο καλύπτεται σχεδόν σε όλο του το εύρος από ένα παραπέτασμα υψηλού αστικού πρασίνου. Πρόκειται για το μικρό πάρκο του Θησείου, το δεύτερο σε παλαιότητα αστικό πάρκο της πόλης (μετά τον Εθνικό Κήπο), το οποίο φυτεύθηκε το 1869 και οριστικοποιήθηκε ως προς την τελική του χάραξη το 1890. Το πάρκο έχει ωραίο και ποικίλο φυτικό υλικό και αιωνόβια δένδρα (κυρίως πεύκα και ευκαλύπτους). Σήμερα χωρίζεται σε δύο τμήματα μετά τη χάραξη της νέας απόληξης της πρώην οδού Αποστόλου Παύλου κατά τη δεκαετία του 1960. Η απόληξη αυτή, με διπλή ανάκαμψη (πρώτα προς τα δεξιά και ύστερα προς τα αριστερά), έχει μήκος περίπου 200 μ. (από την πλατεία Αγίων Ασωμάτων μέχρι την αρχή της ευθείας της πρώην οδού Αποστόλου Παύλου) και σημαντικό εύρος περί τα 20 μ. Το ανατολικό, και μεγαλύτερο τμήμα, του πάρκου του Θησείου (έκτασης περίπου 4 εκταρίων) παραμένει περιφραγμένο όχι μόνο προς τον αρχαιολογικό χώρο της Αγοράς αλλά και χωρίς προφανή λόγο και προς τον Αθηναϊκό Περίπατο προς τα δυτικά. Είναι φανερό ότι ως (δημοτικός;) χώρος πρασίνου στο μεταίχμιο μεταξύ του χώρου της αρχαίας Αγοράς και του άξονος του Περιπάτου δεν έγινε δυνατό να ενταχθεί στο σχεδιασμό του νέου μνημειακού δημόσιου χώρου της πρόσβασης προς την Ακρόπολη. Αντίθετα, το δυτικό και μικρότερο τμήμα του πάρκου (έκτασης 1,5 εκταρίων) διαμορφώθηκε με πολύ επιτυχία σε έναν όχι περιφραγμένο, άμεσα προσβάσιμο, μεταβατικό χώρο που εκτονώνει τον περιπατητή από την ένταση της περιήγησης στο κέντρο της πόλης και τον προδιαθέτει για την επίσκεψη του ιστορικού χώρου. Με απόλυτο σεβασμό του υφιστάμενου φυτικού υλικού, οι μελετητές δημιούργησαν ένα «πράσινο προαύλιο» τόσο για τους επισκέπτες του Αθηναϊκού Περιπάτου όσο και για τους κατοίκους της περιοχής.

Στο αρχικό αυτό τμήμα του Περιπάτου, μέχρι το τριγωνικό πλάτωμα νότια του Θησείου, εισάγεται με επιτυχία και ένα νέο στοιχείο στη διαμόρφωση του χώρου. Πρόκειται για μία ευρεία ζώνη (4-5 μ.) του καταστρώματος της οδού που διαστρώνεται με ειδικό αμμοχάλικο (ενισχυμένο με μικρή ποσότητα τιμέντου) και που παρουσιάζει μία ανθεκτική επιφάνεια με την όψη φυσικού γήινου υποστρώματος. Η λωρίδα αυτή, με αραιούς αναβαθμούς μαρμάρινων κρασπέδων, προσφέρει μια άκρως ευτυχή οπτική μετάβαση από τα σύδενδρα του πάρκου προς τη «σκληρή» επιφάνεια του λιθόστρωτου του κυρίως Περιπάτου και τονίζει τη «φυσικότητα» του ιστορικού τοπίου. Η λύση αυτή έχει ωστόσο και τους κινδύνους της. Εάν δεν εξασφαλισθεί η συνεχής συντήρηση των ευπαθών αυτών επιφανειών (με συμπίεση και μικροεπισκευή της «μαλακής» διάστρωσης), η παραμόρφωση του καταστρώματος του Περιπάτου στο μέλλον είναι αναπόφευκτη.

Κατά τα πρώτα διακόσια μέτρα της ευθείας, ελαφρά ανηφορικής, χάραξης της πορείας (μέχρι της συμβολής της οδού Ηρακλειδών) δημιουργείται μία εισαγωγική διάταξη μετάβασης από το χώρο της πόλης προς την ιστορική περιοχή, αντίστοιχη με εκείνη που έχουμε στο πρώτο μισό της πρώην οδού Διονυσίου Αρεοπαγίτου. Ο περιπατητής έχει δεξιά του (προς τα δυτικά) μία συνέχεια διώροφων προσόψεων νεοκλασικών ιδιωτικών οικιών «επί μετώπου οδού», οι οποίες, άψοφα συντηρημένες, αποτελούν την ιδεώδη μετάβαση από το δομημένο τμήμα της πόλης προς τον ευρύ και ελεύθερο ιστορικό χώρο. Προς τα αριστερά (δηλαδή προς τα ανατολικά), αντίθετα, η πορεία του Περιπάτου πλαισιώνεται από το υψηλό πράσινο του πάρκου του Θησείου. Πλησιάζουμε ήδη στο κομβικό σημείο της τριγωνικής πλατείας (διαστάσεων 100 μ. X 60 μ.) νο-

τίως του Θησείου, που εκτείνεται ανατολικά του Περιπάτου και δεσπόζει (με υψομετρική διαφορά 5-8 μ.) του χώρου ανασκαφής της αρχαίας Αγοράς. Ο πολυδιάστατος χαρακτήρας του χώρου αυτού τονίζεται και από τη συμβολή (από δυτικά) των τριών οδών, Ηρακλείδων, Νηλέως και Ακάμαντος, που συγκλίνουν και απολήγουν στον Περιπάτο στο σημείο αυτό. Στη συμβολή τους δημιουργείται μία δεύτερη ιδιόμορφη πλατεία σε δύο επίπεδα που χωρίζονται από έναν παλαιό ωραίο τοίχο αντιστήριξης ύψους 3-4 μ. από ορθογωνισμένους πωρόλιθους. Η περιοχή αυτή που ορίζεται από ενδιαφέροντα αστικά οικήματα κλασικιστικού ρυθμού με παλαιά καφενεία, εντάχθηκε στην όλη σύνθεση του Περιπάτου ως αστικός χώρος συγκέντρωσης και αναψυχής τόσο των κατοίκων όσο και των περιπατητών.

Εδώ δημιουργείται μία ευπρόσδεκτη αντίθεση αλλά και σύνθεση μεταξύ του δομημένου περιβάλλοντος –ταπεινής κλίμακος– δυτικά της πορείας του Περιπάτου και του αναπεπταμένου ελεύθερου χώρου της τριγωνικής πλατείας ανατολικά. Η αρχική πρόταση των μελετητών προέβλεπε πολύ εύστοχα μία διπλή χρήση του χώρου αυτού: στο ανατολικό άκρο την δημιουργία ενός ταρατσώματος θέασης των αρχαιοτήτων, 2,5 μ. χαμηλότερα από τη στάθμη της πλατείας, με ένα καμπύλο ελαφρύ στέγαστρο και πάγκους ανάπαυσης. Η διάταξη αυτή εξασφάλιζε αφ' ενός την άμεση εποπτεία του αρχαιολογικού χώρου, αφ' ετέρου –λόγω της χαμηλότερης στάθμης του χώρου θέασης– και την απρόσκοπτη θέα της Αγοράς για τους επισκέπτες κατά την πορεία επί του Περιπάτου. Το δυτικό τμήμα της πλατείας αποτελούσε μία διεύρυνση του Περιπάτου με φύτευση μεμονωμένων δένδρων για τη σκίαση του χώρου.

Δυστυχώς το Κεντρικό Αρχαιολογικό Συμβούλιο δεν ενέκρινε τη διάταξη αυτή, η οποία θα προσέφερε μία μεγαλοπρεπή γενική θέα προς την Αγορά και θα εξασφάλιζε, χωρίς να παραβιασθεί ο χώρος των ανασκαφών, αυτό που τόσο λείπει μέχρι σήμερα: την αντιληπτική ένταξη των καταλοίπων του αρχαίου κόσμου στη ζωή της πόλης.

Η πλατεία νότια του Θησείου διαμορφώθηκε τελικά ως χώρος υπαίθριας παραμονής και ανάπαυσης και κατακλύζεται από τα καθίσματα και τα τραπέζια των γειτονικών καφενειών. Επισκέπτες, περιπατητές και αργόσχολοι χαίρονται το ωραίο περιβάλλον, στρέφοντας ωστόσο –κυριολεκτικώς και μεταφορικώς– τα νώτα τους προς την αρχαία Αγορά και το Θησείο. Η πλατεία φυτεύθηκε με σειρές ελεύθερα ιστάμενων δένδρων, πλακοστρώθηκε και εξοπλίστηκε με χαμηλό πάγκο-στηθαίο ανατολικά, παραμένει εν τούτοις ένας χώρος ουδέτερος. Το κομβικό αυτό σημείο της πορείας δεν έγινε δυστυχώς και σημείο αναφοράς του Περιπάτου, σημείο λειτουργικά τονισμένο και αξιοποιημένο.

Απέναντι από την πλατεία νότια του Θησείου καταλήγει, επί μετώπου 60μ. περίπου επί του Περιπάτου, μια επιμήκης επικλινής σφήνα του βραχώδους ανάγλυφου της βάσης του λόφου της Πνύκας. Πρόκειται για το γυμνό αλλά εξαιρετικά πλαστικό τοπίο των βράχων της Αγίας Μαρίας που ανοίγει έναν οπτικό δίαυλο προς το λόφο των Νυμφών και το κομψό κτίσμα του Αστεροσκοπείου (1842) του Θεόφιλου Hansen που τον στεφανώνει.

Συνεχίζοντας την ανηφορική πορεία, έχουμε δεξιά μας τα δύο οικοδομικά τετράγωνα χαμηλών (διωρόφων) οικιών που παρεισφρύνουν ως ξένα σώματα στο ιστορικό τοπίο στο κρίσιμο αυτό σημείο της διαδρομής και αποκρύπτουν το άνδηρο της Πνύκας, τον τόπο συνάθροισης της εκκλησίας του δήμου της αρχαίας Αθήνας. Τα οικήματα αυτά άρχισαν ήδη από τα μέσα του 19ου αιώνα να ανεγείρονται στο σημείο αυτό, το καθεστώς της ιδιοκτησίας των ιδιωτών είναι κατοχυρωμένο και η προοπτική απαλλοτρίωσής τους πολύ αμφίβολη. Η ζημία που προκαλεί η παρουσία τους τόσο για την οπτική ενοποίηση του ανασκαφικού χώρου της Αγοράς με τους δυτικά κείμενους ιστορικούς λόφους, όσο και για τον αισθητικό και λειτουργικό χαρακτήρα του Αθηναϊκού Περιπάτου είναι σημαντική.

Μετά από τα δύο αυτά οικοδομικά τετράγωνα, στη γωνία της οδού Αιγινήτου, η οποία οδηγεί προς το Αστεροσκοπείο, εμφανίζεται δεξιά (δυτικά) της πορείας και επί μετώπου 250 μ. η αναδασωμένη ανατολική κλιτύς του λόφου της Πνύκας που εκτείνεται μέχρι το διάσελο των λόφων στη θέση των «νησίδων Πικιώνη». Η απόληξη του λόφου δίπλα στο κατάστρωμα του Περιπάτου είναι βραχώδης και μάλλον απότομη, δεδομένου ότι η οδός Αποστόλου Παύλου είχε χαραχθεί με σταθερή κλίση, πράγμα που προκάλεσε τομή στο φυσικό ανάγλυφο του λό-

φου. Η τομή αυτή που δημιούργησε μία υψομετρική διαφορά 2-5μ., κατά περίπτωση, μεταξύ της επιφάνειας του λόφου και του Περιπάτου είναι σήμερα οδυνηρά αντιληπτή και θα πρέπει να γίνει κάθε προσπάθεια στο μέλλον για να μειωθεί η αίσθηση οπτικού αλλά και λειτουργικού φραγμού που προκαλεί.

Για να επιτευχθεί αυτό θα πρέπει να εκσκαφούν λάκκοι στο μαλακό βράχο (κιμιλιά) και να φυτευθούν θάμνοι που θα εξωραίσουν την πλαγιά. Αυτό όμως που κυρίως πρέπει να εξασφαλισθεί είναι η μεταφορά του κιγκλιδώματος περίφραξης του αρχαιολογικού χώρου αρκετά μέτρα δυτικότερα, έτσι ώστε να καλυφθεί οπτικά από τα δέντρα και να απομακρυνθεί από τον Περίπατο τον οποίο «εγκλωβίζει» σήμερα επιδεικτικά. Απαραίτητη επίσης είναι η διάνοιξη απ' ευθείας εισόδου από τον Περίπατο προς την Πνύκα από τη γωνία της οδού Αιγινήτου, όπου βρίσκονται ορατοί εντυπωσιακοί αρχαίοι αναβαθμοί απηργασμένοι στο βράχο, που αποτελούν την απαρχή της αρχαίας πεζή πρόσβασης από την Αγορά προς τη μεγάλη κλίμακα του αναλήμματος στη βόρεια πλευρά του ανδρήρου της Πνύκας.

Αριστερά (ανατολικά) του τελευταίου αυτού τμήματος της ανάβασης εκτείνεται η ανασκαφή Doerpfeld (1892-1897) σε μήκος 200 περίπου μέτρων στο χαμηλότερο σημείο της κοιλάδος μεταξύ Αρείου Πάγου και Πνύκας. Η ανασκαφή αυτή, ιδιαίτερα σημαντική για τις γνώσεις μας για τη διάρθρωση των συνοικιών κατοικίας στην αρχαία (κλασική) Αθήνα, βρισκόταν επί ενός αιώνα σε άθλια κατάσταση εγκατάλειψης. Πρόσφατα έγιναν επί τέλους εργασίες καθαρισμού, συντήρησης και κοπή της τυχαίας φύτευσης, με την προοπτική ο κύριος δρόμος της αρχαίας αυτής συνοικίας της Μελίτης να γίνει προσβάσιμος για τους επισκέπτες, επιτρέποντας μια άμεση εποπτεία και ανάγνωση των κατόψεων των αρχαίων οικιών.

Η ανατολική παρυφή της τομής της οδού Αποστόλου Παύλου προβλεπόταν να διαμορφωθεί σε δύο επίπεδα, με τη διαμόρφωση ενός παράλληλου μονοπατιού και δύο μικρών πλατωμάτων θέασης των αρχαιοτήτων στην κοιλάδα της Μελίτης. Η προσπάθεια των μελετητών αποσκοπούσε εδώ, απ' ενός στη μείωση της αίσθησης τομής που προκαλεί η χάραξη της οδού Αποστόλου Παύλου στο φυσικό ανάγλυφο, απ' ετέρου στην άμεση εποπτεία αλλά και προσβασιμότητα των αρχαιοτήτων.

Οι διαμορφώσεις αυτές δεν πραγματοποιήθηκαν και η παλαιά υφιστάμενη κατάσταση διατηρήθηκε αναλλοίωτη. Ως και ο παλαιός τοίχος αντιστήριξης της οδού προς την κοιλάδα, ύψους 3-4 μ., με το ογκώδες συμπαγές του στηθαίο από εμφανή λιθοδομή, ύψους 90 εκ., έμεινε ανέπαφος, ενώ θα ήταν εύκολο τουλάχιστον το στηθαίο αυτό να αποξηλωθεί και να διαμορφωθεί ένα

Λεπτομέρεια μαρμαροστρώσεως των πλευρικών ζωνών του περιπάτου.

Λεπτομέρεια της πλακοστρώσεως σε παράπλευρο μονοπάτι προ του Διονυσιακού Θεάτρου.

συνεχές χαμηλό στηθαίο-πάγκος που θα επέτρεπε μια αμεσότερη επαφή με τις αρχαιότητες. Το τελευταίο αυτό τμήμα της ανάβασης, μήκους 250 μ., έχει μια σταθερή και αρκετά έντονη κλίση 6% και καθώς παραμένει εγκλωβισμένο μεταξύ του σιδηρού κιγκλιδώματος στα δυτικά και του συμπαγούς στηθαίου στα ανατολικά, τονίζεται σήμερα ο αυστηρός του χαρακτήρας, ενός διαύλου πεζή προσέγγισης, μιας πομπικής οδού προς τα μνημεία. Ιδιαίτερη σημασία έχει εδώ και η δυνατότητα συνεχούς ενατένισης προς ανατολάς της δυτικής πλευράς της Ακροπόλεως που υψώνεται στο βάθος σε όλη της τη μεγαλοπρέπεια.

Την κατάληξη της πορείας (νησίδες Πικιώνη) ανακαλύπτει ο περιπατητής ξαφνικά στο τέλος της ανάβασης μετά μια έντονη στροφή προς τα αριστερά. Εδώ του προσφέρεται εναλλακτικά η δυνατότητα της περαιτέρω εξερεύνησης του ιστορικού τοπίου των λόφων, αλλά και της συνέχισης της πορείας στον Αθηναϊκό Περίπατο προς τα ανατολικά ή και της ανάβασης προς την Ακρόπολη.

Ας διευκρινίσουμε συμπεραίνοντας: Έστω και αν ο κάτοικος της Αθήνας έχει επισκεφθεί την Ακρόπολη, σπανίως μέσα στο διάστημα της πολυπράγμονης ζωής του και ούτε γνωρίζει τα στοιχειώδη της ιστορίας της, η ύπαρξή της του είναι προϋπόθεση ζωής, όπως η ύπαρξη της θάλασσας και των βουνών που τον περιβάλλουν. Υπάρχει ένας δεσμός με τη φύση του τόπου σου, όπως υπάρχει και ένας πόθος επιστροφής στις ρίζες της καταγωγής σου, και αυτός ο νόστος δεν πραγματώνεται μόνο με την απλή γνώση και θέαση του στόχου του, αλλά κυρίως με τη χωρική βίωση του. Και όπως δεν βιώνω τη θάλασσα, εάν δεν αφεθώ στα νερά της, έτσι δεν μπορεί να βιωθεί και το λίκνο της προέλευσης μου, εάν καταστεί αδύνατη η φυσική μου παρουσία στο χώρο του που μόνη αυτή ολοκληρώνει τη μέθεξη.

Είναι βέβαιο ότι οι περιβαλλοντικές συνθήκες πρέπει να βελτιωθούν στην Αθήνα και ότι τα αθηναϊκά μνημεία πρέπει να συντηρηθούν και να αναστυλωθούν με περίσκεψη και ευθυκρισία. Αυτό όμως που κυρίως πρέπει να διατηρηθεί και να διασφαλισθεί είναι η προσβασιμότητα του χώρου της Ακροπόλεως. Διότι τα μνημεία δεν επιζούν μόνο με τη δομική τους συντήρηση και την προστασία του περιβάλλοντός τους, επιζούν κυρίως όσο καιρό οι άνθρωποι είναι εξοικειωμένοι με αυτά και τα φέρουν στη σκέψη τους και στην καρδιά τους. Ο πρόσφατα ολοκληρωμένος Αθηναϊκός Περίπατος είναι καλοδεχούμενος, διότι ανοίγει μια νέα προσέγγιση προς την Ακρόπολη της Αθήνας και προσφέρει μια μνημειακή σύνδεση ανάμεσα στην πόλη και στο πλέον διακεκριμένο τοπίο της.

Summary

The ancient architectural heritage constitutes an essential part of the urban structure of the Athens metropolitan area. It presents itself in a wide range of varied evidence. This includes archaeological excavation sites within the city area, important groups of monuments, both used and no longer used, historic buildings, as well as park-like open spaces where the main features of ancient topography are still recognizable. The cultural-archaeological area of Athens is a 350ha crescent-shaped inner-city zone including from the west to the east: the area around the ancient Academy, the Kerameikos site of the ancient cemetery and the road connecting the Kerameikos to the Academy, the reforested hills of the Mouseion, the Pnyx and the Areopagus, the excavation sites of the Greek and Roman Agoras, the Acropolis Hill with its monuments, the ancient theatres on its southern slope, the old town (plaka), the Olympieion area, the rebuilt Panathenaic Stadium and Ardetios hill, the first Athens Cemetery, the inner-city parks, the so-called Athens Cultural Area and the reforested Lycabettus hill. As early as 1833, that is, the liberation year of Athens, the two architects of the plan of the modern city, the Greek Stamatiou Kleanthis and his German colleague Eduard Schaubert, put out their vision of the access routes to the Acropolis and the creation of a unified archaeological-cultural park, lucidly and long-sightedly. Ideas inspired by a high morale, apposite and reason-bound propositions, often need a long time to bear fruits. Six generations later, a time-span of about a hundred and seventy years, this vision finally is finally 10 come true. The first step has been made recently with the completion of the new monumental walkway, that is the "Athenian Walk" that leads to the Acropolis and represents the spinal column of the planned archaeological park. The paper elaborates on the background-story of the planning of the Acropolis approaches and presents the newly created "Athenian Walk" as a main feature of the historic site. The name "Athenian Walk" has been proposed with the conviction that this is the historical walkway of the city par excellence.

Nikolaos Th. Georgiadis **Νικόλαος Θ. Γεωργιάδης**

Archaeologist, MA Numismatic Studies, Research Assistant,
Dept. Landscape Architecture, TEI, Kavala

Αρχαιολόγος, MA Numismatic Studies, Εργαστηριακός συνεργάτης
ΤΕΙ Καβάλας, Σχολή Τεχνολογίας Γεωπονίας, Παράρτημα Δράμας,
Τμήμα Αρχιτεκτονικής Τοπίου

Εισαγωγή

Οι πληροφορίες για τις περιβαλλοντικές συνθήκες και μεταβολές αλλά και για τη διαμόρφωση και την εικόνα του τοπίου μίας περιοχής στη διάρκεια των αιώνων μπορούν να προέλθουν από τις απεικονίσεις του σε έργα τέχνης και από τις περιγραφές του σε έργα ιστοριογραφίας και λογοτεχνίας. Όσον αφορά τη βυζαντινή ιστοριογραφία και λογοτεχνία, θα μπορούσαμε να αναφέρουμε τις περιγραφές της Νίκαιας στη Μικρά Ασία από το λόγιο Θεόδωρο Μετοχίτη (Μετοχίτης έκδοση 1872) και της Τραπεζούντας από τον Βησσαρίωνα και τον Ιωάννη Ευγενικό (Λάμπρος 1916, Λαμψίδης 1982, 1984, 1955, Hunger 1987). Με την παρούσα ανακοίνωση μελετάται το αστικό και περιαστικό τοπίο της Θεσσαλονίκης κατά τους 10^ο και 14^ο μ.Χ. αιώνες μέσα από τις περιγραφές δύο συγγραφέων, του Ιωάννη Καμινιάτη και του Νικηφόρου Χούμνου, οι οποίοι υμνούν με τα εγκώμιά τους τη δεύτερη πόλη της βυζαντινής αυτοκρατορίας. Γενικά καταστροφές, πυρκαγιές και ερημώσεις αλλάζουν το φυσικό περιβάλλον και παράλληλα μειώνουν τις δασικές και τις γεωργικές εκτάσεις αλλά και το αστικό πράσινο (Τζώρτζη-Ελευθεριάδης 2002). Από τη σύγκριση –ομοιότητες και διαφορές (Νεράντζη-Βαρμάζη 2000)– των περιγραφών του Καμινιάτη και του Χούμνου μπορούμε να οδηγηθούμε σε συμπεράσματα για τις περιβαλλοντικές και οικιστικές αλλαγές και ομοιότητες στο αστικό και περιαστικό τοπίο της Θεσσαλονίκης ανάμεσα στους 10^ο και 14^ο μ.Χ. αιώνες.

Την ειδυλλιακή εικόνα του περιαστικού τοπίου –χωράφια, λόφοι, λίμνες– αλλά και την περιγραφή του αστικού τοπίου –πόλη, ακρόπολη, τείχη– της Θεσσαλονίκης κατά το 10^ο μ.Χ. αιώνα μας δίνει ο Θεσσαλονίκιος κληρικός και συγγραφέας Ιωάννης Καμινιάτης στο έργο του *Εις την άλωσιν της Θεσσαλονίκης*. Όταν το 904 μ.Χ. οι Άραβες κατέλαβαν τη Θεσσαλονίκη, αιχμαλώτισαν χιλιάδες κατοίκους της, ανάμεσα στους οποίους και τον Καμινιάτη που μας πληροφορεί για την άλωση της πόλης. Παράλληλα, περιγράφει τη βυζαντινή Θεσσαλονίκη και την περιοχή της δίνοντας σημαντικές πληροφορίες για το αστικό και περιαστικό τοπίο της κατά το 10^ο μ.Χ. αιώνα (Καμινιάτης έκδοση 1973).

Μία ανάλογη αλλά πιο γενική όμως περιγραφή της Θεσσαλονίκης –των εκκλησιαστικών και κοσμικών κτισμάτων της πόλης– αλλά και της περιοχής της –παραγωγικές δυνατότητες και αισθητική του τοπίου– μας δίνει το 14^ο μ.Χ. αιώνα ο λόγιος αλλά και δικαστής στην πόλη Νικηφόρος Χούμνος (1250/5-1327). Με το λόγο του *Θεσσαλονικεῦσι συμβουλευτικός*, τον οποίο έγραψε στην Κωνσταντινούπολη το 1309/1310, εγκωμιάζει τη Θεσσαλονίκη και επαινεί τους κατοίκους της (Boissonade 1830).

10^{ος} μ.Χ. αιώνας (Ιωάννης Καμινιάτης)

Το 904 μ.Χ. ο Λέων Τριπολίτης, χριστιανός εξωμότης, αν και έπλεε με αραβικό στόλο προς την Προποντίδα και την Κωνσταντινούπολη, αποφάσισε να αλλάξει πορεία και να στραφεί προς το Θερμαϊκό και τη Θεσσαλονίκη. Στις 29 Ιουλίου αυτού του έτους τα 54 μεγάλα πλοία του Λέοντα Τριπολίτη αγκυροβόλησαν μπροστά στη Θεσσαλονίκη, την πολυάνθρωπη, πλούσια και εμπορική πόλη της Μακεδονίας. Το θαλάσσιο τείχος ήταν σε χαμηλό ύψος και η πρόχειρη

επισκευή του δεν εμπόδιζε τους Άραβες να καταλάβουν την πόλη μετά από σύντομη πολιορκία, στις 31 Ιουλίου 904. Η Θεσσαλονίκη λεηλατήθηκε και οι κάτοικοί της αιχμαλωτίστηκαν. Ανάμεσα στους αιχμαλώτους (22.000-30.000) βρισκόταν και ο κληρικός και *κουβουκλείσιος* της Μητροπόλεως Θεσσαλονίκης Ιωάννης Καμινιάτης. Το έργο του *Εις την άλωση της Θεσσαλονίκης*, όπου εξιστορεί τα γεγονότα της άλωσης αλλά και περιγράφει την πόλη της Θεσσαλονίκης όπως τη θυμόταν, ο Καμινιάτης το έγραψε όταν ήταν αιχμάλωτος στην Ταρσό της Κιλικίας (Χριστοφιλοπούλου 1997, Ostrogorsky 1997, Νεράντζη-Βαρμάζη 1999).

Αρχίζοντας την περιγραφή της Θεσσαλονίκης, στο 4^ο κεφάλαιο του έργου του, ο Καμινιάτης αναφέρει ότι πρόκειται για μία πόλη μεγάλη και ευρύχωρη, καλά οχυρωμένη με τείχος και πυκνά διατεταγμένους πύργους που παρέχουν ασφάλεια στους κατοίκους. Στα νότια της πόλης απλώνεται ένας θαλάσσιος κόλπος, ένα θαυμάσιο λιμάνι, παρέχοντας άνετη πρόσβαση αλλά και ασφάλεια στα πλοία. Ο όρμος είναι ακύμαντος επειδή τείχος χτίστηκε μέσα στη θάλασσα, ανέκοψε την ορμή των υδάτων και εμπόδιζε τις τρικυμίες. Ο κόλπος όμως αποκόβεται από την ανοιχτή θάλασσα με μια προεξοχή, η οποία σαν αγκώνας προχωρεί βαθιά μέσα στο νερό και ονομάζεται από τους Θεσσαλονικείς Έκβολο επειδή έχει βγει βαθιά μέσα στα νερά. Με το Έκβολο στενεύει ο χώρος προς την απέναντι ακτή και σχηματίζεται ένα άλλο λιμάνι πελάγιο. Το λιμάνι είναι τετράγωνο και ο κόλπος κυκλικός, στο κέντρο του έχει βαθιά νερά, αλλά στις άκρες και κοντά στη στεριά η θάλασσα γίνεται πολύ ρηχή.

Προς τα βόρεια το έδαφος είναι τραχύ και δύσβατο (κεφάλαιο 5). Πάνω από τους λόφους υψώνεται ένα ψηλό βουνό, το οποίο κάνει και ένα τμήμα της πόλης να βρίσκεται σε ψηλότερο επίπεδο. Ένα τμήμα της πόλης είναι πεδινό και κατάλληλο για τις ανάγκες των κατοίκων και ένα άλλο σκαρφαλώνει στους λόφους και τις άκρες του βουνού. Στο σημείο που τελειώνει το κάστρο, το βουνό δίνει το χώρο στους κατοίκους να αποκρούσουν τις επιθέσεις των εχθρών. Από το σημείο αυτό όμως το βουνό υψώνεται τραχύ, με λόφους και χαράδρες, και προχωρώντας ανατολικά χαμηλώνει στις άκρες του. Στη νότια και στη βόρεια πλευρά του βουνού απλώνονται πεδινές εκτάσεις γης, βατές και αποδοτικές, παρέχοντας στους κατοίκους της πόλης αφορμές για καλοπέραση. Συγκεκριμένα, το μέρος νότια του βουνού και ανατολικά της πόλης είναι πάρα πολύ όμορφο και μαγευτικό, το στολίζουν φουντωτά δέντρα, περιβόλια με άφθονα νερά, πηγαία ή ποτάμια, τα οποία χαρίζουν τα λαγκάδια του βουνού στην πεδιάδα και στη συνέχεια χύνονται στη θάλασσα. Στην περιοχή αυτή φυτεύτηκαν αμπέλια, ενώ στις πλαγιές του βουνού και χαμηλότερα, σε ευχάριστες τοποθεσίες, χτίστηκαν πολλά μοναστήρια που προσφέρουν χαρά στους οδοιπόρους και στους Θεσσαλονικείς. Στην αριστερή πλευρά του βουνού εκτείνεται, σε μεγάλο μήκος μέχρι άλλα βουνά, μία άλλη πεδιάδα, στη μέση της οποίας υπάρχουν δύο μεγάλες λίμνες που καταλαμβάνουν το μεγαλύτερο μέρος της. Στις λίμνες αυτές τρέφουν πολλά σε αριθμό και ποικιλία ψάρια που αποτελούν για τα γειτονικά χωριά και τη Θεσσαλονίκη πλούσια και χορταστική τροφή. Το υπόλοιπο τμήμα της πεδιάδας αποδίδεται στους γεωργούς και παραχωρείται στα ήμερα (κτηνοτροφικά) αλλά και στα άγρια ζώα, όπως τα ελάφια που κατεβαίνουν από τα βουνά στις λίμνες για να ξεδιψάσουν.

Στο 6^ο κεφάλαιο ο Καμινιάτης περιγράφει την περιοχή δυτικά της Θεσσαλονίκης. Εκεί απλώνεται ένας άλλος πανέμορφος κάμπος που ξεκινάει από το τείχος του Έκβολου, δεξιά ακουμπάει στο βουνό και αριστερά συνορεύει με τη θάλασσα. Μεγάλο τμήμα του ποτίζεται από νερά, είναι φυτεμένο με αμπέλια, φουντωτά δέντρα και κήπους αλλά και στολισμένο με οικήματα και πολλές σκήπτες μοναχών που ζουν μόνον για τον Θεό. Από το σημείο αυτό και μέχρι τη Βέροια απλώνεται μία μεγάλη επίπεδη έκταση ξηράς, άδενδρη στο μεγαλύτερο της μέρος αλλά με μεγάλα ποτάμια και κατάλληλη για γεωργική καλλιέργεια. Στην πεδιάδα αυτή συμβίωναν ειρηνικά οι Θεσσαλονικείς με σλαβικά φύλα, τους Δρουγουβίτες και τους Σαγουδάτους (Μαλιγκούδης 1991, 1992).

Στο 11^ο κεφάλαιο ο Καμινιάτης αναφέρει ότι πολύ μεγάλοι και όμορφοι ναοί προβάλλουν μέσα στη Θεσσαλονίκη, όπως ο ναός της Αγίας Σοφίας του Θεού, ο ναός της Παναγνης Παρθένας και Μητέρας του Θεού και ο ναός του Αγίου Δημητρίου (Καμινιάτης έκδοση 1973, μετάφραση Νεράντζη-Βαρμάζη 1999).

14^{ος} μ.Χ. αιώνας (Νικηφόρος Χούμνος)

Αρχικά στο λόγο του ο Νικηφόρος Χούμνος αναφέρει την επιθυμία του να επισκεφτεί τη Θεσσαλονίκη αλλά επειδή δεν μπορεί να την πραγματοποιήσει, επικοινωνεί με τους Θεσσαλονικείς με αυτόν το λόγο όπου επαινεί την πόλη τους. Ο Χούμνος στην αρχή παρουσιάζει το περιαστικό τοπίο της πόλης. Όσοι έρχονται στη Θεσσαλονίκη από τα δυτικά συναντούν άλση, ποταμούς και πεδιάδες. Ανατολικά υπάρχουν πλούσιες πηγές και μεγάλες λίμνες, ενώ άλλα μέρη είναι καλλιεργήσιμα και άλλα βοσκοτόπια, τίποτε χέρσο και άγονο δεν υπάρχει γύρω από την πόλη. Το έδαφος πάνω από την ακρόπολη είναι ορεινό και προσφέρει ασφάλεια στην πόλη, ενώ πολλά δέντρα και αμπέλια φυτρώνουν. Νότια απλώνεται η θάλασσα με τα λιμάνια και τους κόλπους της.

Ακολουθεί η περιγραφή του αστικού τοπίου της Θεσσαλονίκης και εγκωμιάζεται ο περίβολος των τειχών και το μέγεθος της πόλης. Η ακρόπολη υψώνεται μεγάλη και επιβλητική, ώστε να νομίζουν όσοι ξαφνικά τη βλέπουν ότι μόνον αυτή είναι ολόκληρη η πόλη. Από εκεί κατεβαίνει η πόλη, μεγάλη και απλωμένη, με τα χερσαία τείχη που επεκτείνονται στο νότο παράλληλα με τη θάλασσα με τα ωραία λιμάνια. Ναοί τεράστιοι και ωραίοι υπάρχουν μέσα στην πόλη και υψώνονται σε διάφορα σημεία, ενώ επίσης μεγάλα και όμορφα κοσμικά οικοδομήματα, λουτρά, τεράστια σπίτια που υψώνονται προς τον αέρα, ορθώνονται το ένα πάνω από το άλλο και κάνουν διπλή την πόλη, το ένα τμήμα της βρίσκεται στον αέρα και το άλλο πατάει στη γη (Boissonade 1830, Νεράντζη-Βαρμάζη 1999, 2000).

Συμπεράσματα

Περιγράφοντας το αστικό τοπίο της Θεσσαλονίκης, ο Καμινιάτης υποστηρίζει ότι η πόλη ήταν καλά οχυρωμένη –τείχη και πύργοι– με την ακρόπολη στο βορρά και με θαυμασίο λιμάνι, προφυλαγμένο με τεχνητό βραχίονα, στο βάθος ενός ασφαλούς κόλπου στο νότο, ενώ επίσης αναφέρει τρεις μεγάλους ναούς, την Αγία Σοφία, την Αχειροποίητο και τον Άγιο Δημήτριο. Σύμφωνα με τον Χούμνο, η ακρόπολη υψώνεται μεγάλη και επιβλητική δίνοντας την εντύπωση ότι είναι από μόνη της ολόκληρη η πόλη, ενώ το χερσαίο τείχος περικλείοντας την πόλη κατεβαίνει από την ακρόπολη προς τη θάλασσα όπου υπάρχουν τα λιμάνια και το θαλάσσιο τείχος. Στο εσωτερικό της πόλης ξεχωρίζουν μεγαλοπρεπείς και ωραίοι ναοί, λουτρά και πολυώροφα σπίτια που δίνουν την εντύπωση της διπλής πόλης, αυτής που βρίσκεται στον αέρα και αυτής που πατά στη γη.

Όσον αφορά το περιαστικό τοπίο της Θεσσαλονίκης, σύμφωνα με τον Καμινιάτη, στα ανατολικά της πόλης οι λόφοι ήταν κατάφυτοι από περιβόλια και αμπέλια που ποτίζονταν από άφθονα νερά, οι λίμνες πρόσφεραν τροφή στους κατοίκους, ενώ υπήρχαν βοσκοτόπια σε μέρη όπου δεν ήταν εύκολη η συστηματική καλλιέργεια. Επίσης, στα δυτικά απλωνόταν η κατάφυτη και ποτισμένη από μεγάλα ποτάμια πεδιάδα, κατάλληλη για κήπους κοντά στα χερσαία τείχη, και γεμάτη με εύφορα χωράφια σε μεγαλύτερη απόσταση. Σύμφωνα με τον Χούμνο, στα δυτικά της Θεσσαλονίκης υπήρχαν αιωνόβια δάση, μεγάλα ποτάμια και πλατιές πεδιάδες και στα ανατολικά πλούσιες πηγές, μεγάλες λίμνες, γεωργικές εκτάσεις και άφθονα βοσκοτόπια. Στα βόρεια της πόλης η ακρόπολη είναι κτισμένη σε ορεινή τοποθεσία που προσφέρει ασφάλεια, ενώ επίσης στην περιοχή υπήρχαν δάση, που πρόσφεραν πλούσια ξυλεία, και εύφορα αμπέλια. Προς το νότο απλώνεται η θάλασσα και τα λιμάνια της πόλης δέχονται με ασφάλεια τους ταξιδιώτες.

Οι δύο περιγραφές δίνουν την αίσθηση ότι έχουν ομοιότητες, επειδή περιγράφεται ένα συγκεκριμένο τοπίο-περιβάλλον, αυτό της Θεσσαλονίκης. Παρόλα αυτά, υπάρχουν σημαντικές διαφορές στην περιγραφική προσέγγιση του αστικού και περιαστικού τοπίου της Θεσσαλονίκης από τους συγγραφείς. Από τη μία πλευρά, ο Καμινιάτης περιγράφει με λεπτομέρειες το περιαστικό τοπίο (χωράφια, λόφοι, λίμνες) και τη θαλάσσια περιοχή (νότια, το τεχνητό λιμάνι ήταν μία παρέμβαση στο φυσικό τοπίο) της Θεσσαλονίκης. Από την άλλη πλευρά, ο Χού-

μος με την περιγραφή του δίνει έμφαση στο αστικό τοπίο (ναοί, λουτρά, σπίτια) και την ακρόπολη (βόρεια) της Θεσσαλονίκης.

	Καμινιάτης, 10 ^{ος} μ.Χ. αιώνας	Χούμνος, 14 ^{ος} μ.Χ. αιώνας
Βόρεια	ακρόπολη	ακρόπολη, δέντρα-αμπέλια
Νότια	λιμάνι	λιμάνια
Ανατολικά	λόφοι κατάφυτοι από περιβόλια και αμπέλια, πηγαία και ποτάμια νερά, βοσκοτόπια, χωράφια, λίμνες	πηγές, λίμνες, χωράφια, βοσκοτόπια
Δυτικά	δέντρα, ποτάμια, κήποι, αμπέλια, χωράφια-πεδιάδα	δάση, ποτάμια, πεδιάδες

Από τον πίνακα προκύπτουν οι διαφορές στο περιαστικό τοπίο ανάμεσα στην περιγραφή του Καμινιάτη και σε αυτή του Χούμνου:

- κατά το 10^ο μ.Χ. αιώνα για την περιοχή της ακρόπολης δεν υπάρχει αναφορά στο φυσικό τοπίο, ο Καμινιάτης αναφέρεται σε ένα λιμάνι –πιθανόν στο λιμάνι που έκτισε και οχύρωσε τον 4^ο μ.Χ. αιώνα ο Μέγας Κωνσταντίνος– στο νότο, στα ανατολικά σε νερά, βοσκοτόπια, χωράφια και λίμνες αλλά και σε περιβόλια και αμπέλια και στα δυτικά σε δέντρα, ποτάμια και χωράφια αλλά και σε κήπους και αμπέλια
- κατά το 14^ο μ.Χ. αιώνα στην περιοχή πάνω από την ακρόπολη ο Χούμνος αναφέρει ότι υπήρχαν δέντρα και φυτεύτηκαν αμπέλια, στο νότο αναφέρεται σε «λιμάνια», στα ανατολικά δεν αναφέρεται σε περιβόλια και αμπέλια και στα δυτικά επίσης σε κήπους και αμπέλια, όπως ο Καμινιάτης.

Επίσης, από τη σύγκριση των δύο εγκωμίων προκύπτει ότι οι συγγραφείς:

- αναφέρουν τα οικοσυστήματα των δύο λιμνών της περιοχής
- δεν καταγράφουν με λεπτομέρειες τα είδη των φυτών στους κήπους και των δέντρων στα δάση
- δεν αναφέρονται σε σημαντικές ζημιές στο φυσικό τοπίο της Θεσσαλονίκης με το πέρασμα του χρόνου
- αν και δίνουν έμφαση στο περιαστικό πράσινο (περιβόλια, άλση-φυσικός χώρος), δεν περιγράφουν το αστικό πράσινο (κήποι, πάρκα-ανθρωπογενής χώρος) της Θεσσαλονίκης
- δίνουν μία γενική εικόνα του αναγλύφου, της χλωρίδας και των υδάτινων πόρων του περιαστικού τοπίου της Θεσσαλονίκης, χωρίς όμως να γίνεται αναφορά στα χρώματα των εδαφών, της βλάστησης και των υδάτων
- περιγράφουν ένα εποχικό, ανοιξιάτικο, τοπίο, επειδή αναφέρονται αμπέλια και κήποι, πιθανόν ο Καμινιάτης να περιέγραψε τη Θεσσαλονίκη όπως τη θυμόταν την εποχή λίγο πριν την άλωσή της στα τέλη του Ιουλίου.

Η σύγκριση των περιγραφών της Θεσσαλονίκης από τον Ιωάννη Καμινιάτη και τον Νικηφόρο Χούμνο οδηγεί σε συμπεράσματα κυρίως για το περιαστικό τοπίο της την περίοδο 10^{ος}-14^{ος} μ.Χ. αιώνας. Οι πλατιές πεδιάδες με τα μεγάλα ποτάμια στα δυτικά της πόλης, οι κατάφυτοι λόφοι με τα ψηλότερα βουνά και τις λίμνες στα ανατολικά, η υπερυψωμένη ακρόπολη στα βόρεια και η θάλασσα με τους κόλπους και το λιμάνι στα νότια παρέμεναν αυτήν την περίοδο χωρίς αλλαγές, δεν υπήρξαν σημαντικές περιβαλλοντικές μεταβολές. Επιμέρους αλλαγές στην εικόνα του περιαστικού πρασίνου της Θεσσαλονίκης παρατηρούνται στην ακρόπολη, στα ανατολικά και στα δυτικά, ενώ και στα νότια αναφέρονται περισσότερα του ενός λιμάνια το 14^ο μ.Χ. αιώνα.

Βιβλιογραφία

- Boissonnade, J.F., *Anecdota Graeca*, volume II, Paris, 1830, pp. 139-143.
- Grégoire, H., *La communiqué arabe sur la prise de Thessalonique (904)*, *Byzantion* 22 (1952) 373-378.
- Hunger H., *Βυζαντινή λογοτεχνία Ι*, Αθήνα 1987, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τράπεζας, σσ. 265-272.
- Καμινιάτης, Ιωάννης, *Εις την άλωση της Θεσσαλονίκης*, Ioannes Cameniata, *De excidio Thessalonicensi*, έκδοση I. Bekker, Bonnae, 1838, μετά τους Συνεχιστές του Θεοφάνη, pp. 487-600. Επίσης, Ioannis Caminiatae, *De expugnatione Thessalonicae*, έκδοση Gertrud Böhlig, Corpus Fontium Historiae Byzantinae, Berolini-Novii Eboraci, 1973, και John Kaminiates, *The capture of Thessaloniki*, Translation, introduction and notes, έκδοση D. Frendo-A. Fotiou, (Australian Association for Byzantine Studies, Byzantina Australiensia 12), Perth, 2000.
- Καραγιαννόπουλος, Ι.Ε., *Ιστορία βυζαντινού κράτους*, τόμος Β', Ιστορία Μέσης βυζαντινής περιόδου (565-1081), ανατύπωση Ε', Θεσσαλονίκη, 1993, σσ. 327-329.
- Λάμπρος Σ.Π., «Βησσαρίωνος Εγκώμιον εις Τραπεζούντα», *Νέος Ελληνομνήμων* 13 (1916) 145-204.
- Λαμψίδης Ο., «Ιωάννου Ευγενικού Έκφρασις Τραπεζούντος. Χρονολόγησις και έκδοσις», *Αρχαίον Πόντου* 20 (1955) 3-39.
- Λαμψίδης Ο., «Περί το "Εγκώμιον εις Τραπεζούντα" του Βησσαρίωνος», *Αρχαίον Πόντου* 37 (1982) 153-184.
- Λαμψίδης Ο., «Ο "εις Τραπεζούντα" λόγος του Βησσαρίωνος», *Αρχαίον Πόντου* 39 (1984) 3-75.
- Μαλιγκούδης, Φ., *Σλάβοι στη Μεσαιωνική Ελλάδα*, (Βιβλιοθήκη Σλαβικών Μελετών 1), Θεσσαλονίκη, 1991, σ. 64.
- Μαλιγκούδης, Φ., *Η Θεσσαλονίκη και ο κόσμος των Σλάβων*, (Βιβλιοθήκη Σλαβικών Μελετών 2), α' ανατύπωση, Θεσσαλονίκη, 1992, σ. 73.
- Μετοχίτης, Θεόδωρος, Νικαεύς, έκδοση Κ.Ν. Σάθα, Μεσαιωνική Βιβλιοθήκη, τ. Α', Βενετία, 1872, σσ. 139-153.
- Νεράντζη-Βαρμάζη, Β., *Εγκώμια της Θεσσαλονίκης, Εισαγωγή, κείμενα, μετάφραση*, Θεσσαλονίκη, 1999, σσ. 16, 63-67, 70, 97-100.
- Νεράντζη-Βαρμάζη, Β., «Ο λόγος του Νικηφόρου Χούμνου Θεσσαλονικέσι συμβουλευτικός», *Βυζαντινά* 21 (2000) 271-277.
- Ostrogorsky, G., *Ιστορία του βυζαντινού κράτους*, τ. ΒΔ, Αθήνα, 1997, (*Geschichte des Byzantinischen Staates, München* 1963), σ. 133.
- Τζώρτζη, Ν.-Ελευθεριάδης, Ν., *Αστικό Πράσινο της πόλης Θεσσαλονίκης*, 2002, 7 σελίδες.
- Τσάρας, Γ., *Ιωάννου Καμενιάτου στην άλωση της Θεσσαλονίκης (904 μ.Χ.)*, *Εισαγωγή-Μετάφραση-Σχόλια*, Θεσσαλονίκη, 1987, σσ. 34-39.
- Τσάρας, Γ., «Η αυθεντικότητα του Χρονικού του Ιωάννου Καμενιάτη», *Βυζαντινά* 8 (1988) 41-58.
- Χριστοφιλοπούλου, Αι., *Βυζαντινή ιστορία*, τόμος Β'2, (867-1081), Θεσσαλονίκη, 1997, σσ. 64-65, 412-413.

Summary

Information about environmental conditions and changes as well as configuration and picture of an area landscape during centuries can be derived from representations in works of art and descriptions in works of historiography and literature. This paper studies the urban and suburban landscape of Thessalonica in the 10th and 14th centuries AD through the descriptions of two authors, Ioannes Kaminiates and Nichephore Choumnos, who exploit through their encomia Byzantine empire's second city. From the comparison of the two descriptions we can come to conclusions about environmental and constructional changes and resemblances in the urban and suburban landscape of Thessalonica between the 10th and the 14th centuries AD. The idyll icon of the suburban landscape –fields, hills, lakes– and the description of the urban landscape –city, acropolis, walls– of Thessalonica in the 10th century AD give us the Thessalonican cleric and author Ioannes Kaminiates in his work *To the capture of Thessalonica*. When the Arabs occupied Thessalonica in 904 AD, they captured thousands of citizens, between them and Kaminiates who inform us about city's capture. However, the author describes the city and its area. From this encomium of Byzantine Thessalonica we draw important information about its urban and suburban landscape in the 10th century AD. According to Kaminiates' description, Thessalonica was a well-fortified city with the acropolis to the north and a splendid artificial port at the bottom of a safe gulf to the south. To the east of the city the hills were planted all over with gardens and vineyards amply watered while there were grasslands anywhere systematic culture was not easy. Furthermore, to the west a valley, watered by long rivers and appropriate for gardens, stretched away near to the land walls and plenty of fertile wheat-field in longer distance. An analogous but more general description of Thessalonica –secular and ecclesiastical buildings of the city– and its area –productive potentials and landscape aesthetics– give us in the 14th century AD the scholar and judge in city Nichephore Choumnos with his *Admonitory speech to the Thessalonians* written in Constantinople in 1309/1310.